Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

«ШЫН» — АМЫДЫРАЛЫВЫСТЫҢ КӨРҮНЧҮҮ, СҮМЕЛЕКЧИВИС

Чартык чылда аңаа чагыдылга 2 хонгаш төнер. Чагыдылганың чартык чылда өртээ 9.600 рубль, үш айда — 4.800 рубль

Республиканың политиктиг-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үүнүп эгелээн

ШЫН

№ 92 (15312) ◆ 1994 чылдың июнь 18, суббота ◆ Ат салган шагы 21.45 ‡ Садар өртээ 60 рубль.

Доозукчуларның кежээлери

АК ОРУКЧЕ ҮДЕЛГЕ

Бурунгу хүн республиканың школаларынга доозукчулар кежээлери болуп эрткилээн. Ынчан школа коллективтери ол кежээни кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилинге уттундурбас кылдыр арттырып каарыбиле дыка чогаадыкчы ажылдааны билдингир. Ортумак школаны доосканының дүгайында аттестаттарны холга алыры — амыдыралдың ак орууне үделге, эртем-билиг чедип алырының эге базымының магадылалыдыр. Доозукчулар кежээлери Кызыл хоорайның школаларынга база болгулаан. Оон канчаар эрткенин сонуургап, Кызылдың ийи дугаар школазы-биле харылзашкан бис. Ук школаның директорунуң класстан дашкаар ажылдар чорудар талазы-биле оралакчызы Мира Делгер-ооловна Наксыл мындыг харыы берген:

— Доозукчулар кежээзин школа директору Т. Г. Ондар ажыткаш, төрээн школазы-биле байырлажып, бышкан билигниң аттестадын холга туткан өөреникчилерге байыр чедирген. Бодунуң сүме, чагын ССРЭ-ниң улустуң башкызы А. А. Алдын-оол база берген. Бо чылын ук школаны 57 өөреникчи доосканы. Олардан 18 кижи үүгле «4» болгаш «5» демдектерге шылгалдаларны дужааган. Экзаменнер үезинде шыырак, ханы билиглиин Орлан Ооржак, Долаана Монгуш, Сергек Сарыглар, Урана Сайын-Белек олар көргүскеннер. Бо өөреникчилер колдуунда-ла биология, химия, физика, черчение, математика ышкаш эртемнерге кончуг эки дужааганнар. Кежээ сөөлзүреп чорда, башкылар биле өөреникчилерниң каттышкан улуг концерти болган.

Кызыл хоорайның школаларын 512 кижи доозуп үнген.

(Бистиң корр).

Көдээде амыдырал

КИЖИ БҮРҮЗҮ КЫЗАР БОЛЗА...

«Сесерлиг» совхоз мооң мурнунда «Саян» совхозка хамааржып турган болза, ам боттускайлаң ажыл-агый апарган. Совхоз боду эвээш-биче-даа болза хойлуг, мал чеминге хереглээр суланы, чонунуң ажыглалынга кызыл-тасты-даа тарып ап турар.

Механизаторлар черниң беримчези дээш тура-соруктуг ажылдап турар. Ындыгларга Менеш-оол Маады, Багай-оол Чымба, Кара-оол Нончат, Көк-оол Дондуп олар хамааржыр, эки ажылы-биле мактадып турары таварылга эвес. Эрткен тарылгада база кызымак ажылдааннар. Моон соңгаар механизаторларның тарылга үезинде бригада төвү хевирлиг черге турумчуп ажылдаарын чедип алыры күзенчиг. Оон башка, суур, хову-шөл аразынга эртен, кежээ оларны аай-дедир сөөртүп, кийрип деп чүве кыварчаар материалдарга чарыгдал үндүрериңге берге-ле болгай. Совхозтуң бодунга ажыктыг кылдыр аан. Өөренип көөрү чугула айтырыг ол. Чер аразы деп чүве бар болгай, чарыгдал үүү хирел дээрим олдур ийин. Кижи бодаарга, каш хонук иштинде хонуп-дужүп турган ажылдап болгу дег. Оон ыңай мал эмчизи, бригадир кижи шаанда ышкаш малчын коданнарны аътбиле чүге кезип болбас деп?

Бистин совхозта каш санныг чылгы мал бар-даа болза, оон ажыын кым-даа көрүп көрбээн, ындыг чүве болза, ону тудуп турган ажыы чүү чүвел? Оон орнунга инек турган болза, ажыын шагда-ла бере берген турбас бе.

Черни чогумчалыг ажыглаары чугула. Совхозта бөгүнде агроном чок. Боттарыла баш миннип ажылдап турар мындыг. Харын-даа бригадир Дамбаа Оюн чер ажылын алыс билир кижи болгаш оолдарны ону-мону мынчаар кылыр деп чугаалап олурар.

Совхозтуң күш-деңгели арай-ла ам-даа кошкак. Ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуундан мырынай үш директор база ынча агроном солушту, үш чыл дургузунда аан.

Эрткен чылын пилорама эккелген, ыяш дилдирер ажыын-даа көрбедивис, соотканаът ышкаш херим иштинде ижин-баары соолбура берген чыдар-ла-дыр. Ыяш сөөртүр трактор совхозта бар-ладыр, оон ыңай үүү херек деп? Ажыл-агыйжы эвес чорук-тур деп санаар апаар-дыр.

Бо чазын ажыл-агыйының хой малы эвээш эвес баш хораан, ындында-ла эвээш башты камнаар, камгалаар, баш санын өстүрер дээш кызып ажылдаары чугула. Мурнунда чылдарда, колхоз турар үеде, инек, дагаа, хой, өшкү, чылгы мал, хаван дээш хөйле турган болгай, огородту база тарып турду. Ам кижилернин ажыл кылыр хөнүү чогу аажок апарган үе-дир, үе-шаг нарын болган тудум аан. Ам харын эрес, тура-соруктуг ажылдаа дег аан, өртектер өзүп-ле тургай, ону чоорул, ажылдап-ла алыр болзувусса аан, ажыл-агыйывыстын экономикаазы быжыг-ла болза, белен чүге торлур деп бис дап бодал башка кирер-даа-дыр. Ынчангаш совхозу дээш кижи бүрүзү кызар ужурлуг.

Сарыг-оол УДУМБАРА.
Бии-Хем кожуун.
Сесерлиг суур.

УТТУНДУРБАС УЖУРАЖЫЛГАЛАР

Россия Федерациязының Президентизи Борис Николаевич Ельцин Тывага албан ёзузунуң аян-чоруун кылып келгеш, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдези, хөй националдыг чурттакчы чоннуң ажыл-ижи, амыдырал-чуртталгазы, каас-чараш бойдус чурумалы-биле чоок таныжып, билип алган. Ол бистиң республиканың хөгжүлдезин дүргедиринге хамаарышкан чугула айтырыгларны ужуражылгалар үезинде чугаалажып, тодаргай дугуржулгаларны кылган.

Борис Николаевич Ельцин тыва чоннуң национал культуразын, төөгүзүн улуг сонуургал-биле билип алган. Эң ылангыя Чагытай хөлдүң кыдыынга болган уран үүлдүң мастерлериниң концертин, мөгелернин көргүзүг оюннарын ол сеткил ханыышкын-биле көрген. «Саян» ансамбльдиң артистери хөөмей, сыгыдын ойнай бээрге, ол көрүп олурган черинден тура халааш, сыгытчыларның чанынга чоокшулап чедип келгеш, оларны магадап дыңнаан.

Россия Федерациязының алдарлыг артизи Надежда Кууларның, Тыва Республиканың алдарлыг артистери Демир-оол Кежиктигниң, Титов Санчаттың ырлаарын, Тываның улустуң хөөмейжизи Конгар-оол Ондарның болгаш өскелериң-даа оюн-көргүзүглерин, танцы-самын Борис Николаевич Ельцин болгаш ону үдеп чорааннар, Россияның төп солуннарының, телевидениезиниң журналистери, чыылган чон сеткил ханыышкын-биле көргениер.

Владимир ЧАДАМБА.

ЧУРУКТАРДА: Б. Н. Ельцинни албан ёзузунуң аян-чоруунуң үезинде үдеп чоруур төлээлериниң аразынга бистиң чаңгыс чер-чурттуувус, Россияның Хамааты кам галал, онза байдалдар болгаш айыыл-халаптарның уржук тарын чок кылырының талазы-биле херектер яамызынын сайыды, генерал Сергей Шойгу база чорааан. Үстүнде чурукта тыва национал хеп кедип алган Б. Н. Ельцинниң чанында Таңды кожуунуң чагырыкчызы Борис Далчий-оол биле Сергей Шойгуну көрүп тур силер; Россия Федерациязының Президентизи Тыванын улустуң хөөмейжизи Конгар-оол Ондарга байыр чедирип турары.

Авторнуң фотолары.

Тыва Республиканың Чазаанын Даргазының оралакчызының немелде албан-дужаалын тургузар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛЫ

«Тыва Республиканың Чазак Баштыңының оралакчызының немелде албан-дужаалын тургузар дугайында» Тыва Республиканың Президентизиниң 1994 чылдың май 19-та Чарлыын Дээди Хуралга медээ база чепшээрежилге кылдыр киргени-биле холбаштыр демдеглээри болза, кем-херек үүлгедии-биле демиселди организастаары-биле боттуг байдал, республиканың эрге-хоойлу камгалаар болгаш эрге-хоойлуну ажыглаар органнарының демниг кады ажылын хандырарының эргежок чугулазы, эргелелдиң күрүне органнарында коррупцияның (хээли алыр, бээр үүлгедиглериниң) фактыларын илередир болгаш үзе шавар сорулгалар Тыва Республиканың Чазаанын структуразын чоогуур звенолар-биле быжыглаары негеттинип келгенин бадыткап турар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының **доктаадыры болза:**

1. «Тыва Республиканың Чазак Баштыңының оралакчызының немелде албан-дужаалын тургузар дугайында» Тыва Республиканың Президентизиниң 1994 чылдың май 19-та № 163 Чарлыын чүүлдүг деп көөр.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының немелде албан-дужаалын тургузары-биле холбашкан чарыгдалдарны Тыва Республиканың Чазаанын аппарадын ажаап-тежээринге чарыгдалдарның ниити сметазынга база ниити санынга дүүштүр акшаландырар дугайында Тыва Республиканың Президентизиниң саналы-биле чепшээрежир.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.
Кызыл хоорай. 1994 чылдың июнь 1. № 112.

«Даңгына-94»

ОЛАР УЛУГ ШЫЛГАЛДА ТУТКАН

Тыва ажаалга банкызының эргелелинге «Даңгына-94» деп конкурс болуп эрткен. Ону бир дугаар эрттиргени ол. Конкурс банк ажылдакчыларының аразынга профессионал мергежилдиң, хөгүг болгаш тывынгыр чоруктуң, ус-шевериниң талазы-биле улуг шылгалда болган.

Банк операцияларын чорудар болгаш келген чонну хүлээп ап, бараалгаарынга мергежилдиин «Профессионал мергежил» деп бирги көрүлде үезинде хынап көрген. Оон-биле чергелештир жюри кежигүннери оларның ажыл-агыйжы хөрээжен кижиниң ханчаар каастанып, кеттинип билирин, улус мурнунга боттарын ап чоруурун база илереткен.

«Өгнүң хөрээжен ээзи» деп аъш-чем делгелгези, «Эң каас кежээки платье», «Бал танцызы», «Хөгүг болгаш тывынгыр чорук» деп шылгалдалар киржикчилерниң бүгү тала-биле мергежилдиин тодараткан.

Эрткен шылгалдаларның түннелинде операция килдизиниң улуг контролеру Галина Кара-Сал бирги черни ээлеп, «Даңгына-94» деп атка төлептиг болган. Аңаа шаннал кылдыр көк дилги кежи моюндурукту сөөнээн. Ийиги черни экономика килдизиниң улуг экономизи Фаина Балчый, үшкүзүн чээли килдизиниң улуг инспектору Санда Ооржак ээлеп, хевис болгаш аяк-шынак аймаа-биле тус-тузунда шаннатканнар.

«Тиилелгеже чүткүл» деп шанналга Сесек Монгуш, «Көрукчулерниң үнелели» шанналга Галина Кара-Сал төлептиг болганнар.

Чон болгаш бүдүрүлге черлери-биле ажылдаарының, оларның негелделерин долузу-биле хандырарының талазы-биле ажылдарны экижидип алырынга, аргадужулга солчурунга, профессионал мергежилин бедидеринге бо эрткен конкурс улуг ужур-дузалыг болган.

Сергей МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

Кыштаглаашкын: түңнели кандыг болганыл?

АГААР-БОЙДУСКА, ААРЫГ-АРЖЫККА ЧАРБЫВАС

Барыын-Хемчик кожуун чагыргазының эвелчеглиг коллегия хуралынга 1993-94 чылда кожуунга мал кыштаглаашкынының эрткенинин түңнелдериниң дугайында айтырыгны чугаалашкан. Коллегия хуралынга бо айтырыг талазы-биле дыңнадыгны кожуун чагыргазының көдээ ажыл-агый эргелелинин кол зоотехниги В. О. Сарыглар кылган.

1993-94 чылдың кыштаглаашкыны кожуунга онза берге байдалга эрткен. Ниити девискээрге хар кылын дүшкен. 1993 чылдың чайы чаашкынныг болгаш суг-үер болганы-биле малдың чайлаглаашкыны, чайгы семиртилгези организас чок болган. Ылаңгыя «Шекпээрниң», «Бижиктиг-Хаяның», «Барлыктың» малчыннары чайлаглаваан.

Эрткен чылын мал чеминиң белеткелин ажыл-агыйларга багай организастаан. Кожуун план езугаар 9985 тонна сиген белеткээр тургаш, 7214 тонна сиген белеткээн. Силос, сенажты база чедир белеткевээн. Оон түңнелинде малга четчир хемчээлдиг мал чеминин чижек-хемчээли тургустунмаан. Мал чеминиң планын күүсеткен ажыл-агыйлар чок.

Кыштаглаашкынче 12501 баш бода мал, оон иштинде 4558 төрүүр инек, 49454 баш шээр мал, 388 хаван, 1584 чылгы кирген. Шупту мал 5 сүт-бараан фермаларынга, 47 сарлык, 9 чылгы коданынга, 158 өшкү, хойнун кыштагларынга кыштаан.

1994 чылдың май 1-де азы кыштаглаашкын сөөлүнде байдал-биле алырга, кожуунда бода мал 11966 баш арткан азы 5 хуу, 40485 баш шээр мал, азы 18 хуу кызырылган. 1525 чылгы, 309 хаван арткан. Ажыл-агыйлар аайы-биле алырга, «Хемчикте» 169 баш бода мал өлген. Оон иштинде сарлык 120 баш, инек 49, шээр мал 2269 баш, оон иштинде 570 баш төрүүр хой, 18 хаван, 10 чылгы өлген. Сүт-бараан фермазы октябрь айда доңган, ону кыштадыр кылбаан, ооң түңнелинде хөй инек, бызаа өлген.

Ажыл-агыйлардан 476 баш шээр мал читкен болгаш өре самчыгдалдан хораан, ооң иштинде төрүүр хой, өшкү — 250 баш. Ол малдан чаңгыс-даа баш эгиттинмээн. Кожуунну иштики херектер килдизинче материалдарны эвээшти киирген.

Бо чылын ажыл-агыйларга төрүүр ужурлуг 14887 хой, өшкү турган, кыш дургузунда 2206 баш чудап, аарып өлген, 250 баш читкен. Ниитизи-биле кожуунга 10562 баш хой төрээн (май 1-ге чедир), 3026 хой ара салган болгаш өлүг хураган төрээн, 2703 хураган өлген, дириг камгалап алган анай, хураган 4842 баш азы 32 хуу бооп турар. 1993 чылда бо көргүзүг 75 хуу турган. Эң-не куду көргүзүг «Шекпээр» совхозка хамааржыр, ол төрүүр 100 баштан 10 хураган, «Бижиктиг-Хая» — 20 хураган камгалап алган.

Кожуунну ажыл-агыйларында кодур аарыы калбаа-биле нептерээн, ооң ам-даа когу үзүлбээн. Ону узуткаар талазы-биле хемчегларни кошкак ап келген. Ооң түңнелинде хөй мал кодурдан өлүп хораан. Кышкы үеде малдың суггарылгазын багай организастаан, дус чамдык коданнарга үр үеде чок турган.

Кол зоотехниктиң мындыг дыңнадыгларының соонда, «Хемчик», «Бижиктиг-Хая» кооперативтер каттыжышкыннарының даргалары А. А. Монгуштуң, О. К. Кууларның, кожуунда мал аарыгларынга удур станцияның улуг эмчизи Х. А. Ондарның болгаш өске-даа мал ажылының специалистериниң хөй малдың өлүп хораанының чылдагаанының дугайында тайылбыр дыңнадыгларын база дыңнаан.

Тайылбыр дыңнадыг кылганнар кышкы үеде хөй малдың чудап өлгенин колдуунда эртеден улуг хар чагганына, мал чеминиң чедишпезинге, малга аарыг-хамчык болган, эм-таң садар акша чогу-биле эмнеп шыдаваан бис деп, хамык бурууну боттарындан чайладып, чөптүг эвес тайылбыр бердилер. Агаар-бойдус берге, аарыг-аржык малга турганы шын. Ынчалза-даа буруу ында эвес болгай. Ажыл-агыйларның кышка багай белеткенгенин, малды чайын семиртип албааны, мал чемин четпес белеткээни, бо бүгүге харыысалга чок болганы кооперативтер даргаларының буруузу эвес бе. Шагдан бээр малга турган кодур аарыын улам нептереткен.

Кожуун чагыргазының кыштаглаашкын талазы-биле тургускан штавы, ажыл-агыйларга быжыглаан харыысалгалыг кижилери орта ажылдаваан, негелде, хыналда чок болган. Сүт-бараан фермаларынга мал чеми кыш ортузунда төнген турда, «Дөң-Терезинде» силос ам-даа артып калган. Бо ажыл-агыйдан силосту орнап-солуп алыр арга турган, ону кылбаан.

Малдың эң ылаңгыя чаш мал төлүнүң отчёт-учёду багай болган. Малды хуужудар деп түннел чок чугаа үндүргеш, эчизинге четпээн, малчыннар мооң ужурун билбээн. Борта буруу кожуун чагыргазындан, кооператив даргаларындан специалистерге чедир хамааржыр.

Малды тарып боозадыр ажыл уттундуруп бар чыдар, бүдүрүкчү малдың күш-шыдалы багай, бо базала улуг салдарны чедирген. Өске-даа чылдагаанларга буруулуг улустуң чедир кылбааны ажылын демдеглээш, кожуун чагыргазының коллегия хуралы дараазында доктаалды хүлээп алган:

Кыштаглаашкынны эртиреринге организастыг ажылды көдээ ажыл-агый эргелелинин талазындан четпес удуртуп турганын демдеглевишаан, малдың өлүп хораанын, читкенин, малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле зооветеринарлыг ажылды куду деңнелге тургусканы дээш кожуунну көдээ ажыл-агый эргелелинин кол зоотехниги В. О. Сарыглар даңгулданы онааган, мал аарыгларынга удур станцияның улуг эмчизи Х. А. Ондарны ажылындан хостаан, а ветбаклабораторияның директору Н. Ф. Кустовага даңгулда онааган.

Кыштаглаашкынны куду деңнелге эрттирип, хөй малды өлүрүп, хоратканы дээш «Бижиктиг-Хая» сүт-бараан кооперативинин даргазы А. Хертекке, хойжу кооперативтиң даргазы Б. Ш. Сааяга, «Барлык» хойжу кооперативтиң даргазы С. Д. Сарыглар, «Хемчиктиң» кол зоотехниги В. О. Сааяга, кол мал эмчизи В. Э. Монгушка, «Шекпээрниң» кол мал эмчизи О. Бопар-оолга, «Хөнделенниң» хойжу кооперативинин даргазы К. Х. Данчыкка, «Дөң-Терезининиң» хойжу кооперативинин даргазы Т. Б. Ооржакка шыңгыы доңгулданы онааган.

Кыштаглаашкын дургузунда өлген болгаш читкен малдың чылдагаанын кыска хуусаада тодарадыр болгаш аарып өлген малдан өскезин бурууулуг улустан төледир деп коллегия хуралы доктаалды хүлээп алган.

Учёт-отчёттун сандараанын барымдаалааш, айның 26-ның хүнүнде кожуунну көдээ ажыл-агый эргелелинге малдың 24 дугаар хевир ёзугаар отчёдун техчөвүлелге хүлээп алырын доктаалда база айыткан.

Доктаалдың күүселдезин хынап, контрольдаарын кожуунну көдээ ажыл-агый эргелелинин начальниги Ч. Х. Дожулаага дааскан.

Коллегия хуралынга чайлаглаашкынны, хой кыргылдазын, мал чуулдазын организастыг эрттиреринин дугайында болгаш өскедаа айтырыгларны база чугаалашкан.

Хоюг-оол МОНГУШ.

ЭКИНИ КҮЗЕДИМ

Валерий Самбылдаевич Ховалыгның ажыл-чорудулгазы кижилериниң кадыкшылы-биле, харын-даа амы-тыны-биле сырый холбаалыг. Ол каш-даа катап берге байдалдыг аарыг кижилериниң кадыын камгалап, мергежилинге бердингенин амыдыралга, ажыл-херек кырынга бадыткап шыдаан.

Бо эмчиниң ачы-буянныг холдарының ачызында бо чылдың март 2-де берге кезиишкинни эртим. Барып-барып кижиниң өдүнде дашты үштүп, кезип деп чүвени анаа кижи бодаарга безин дыка-ла нарын. Бедик мергежилдиг кезер эмчи Валерий Ховалыгга өөрүп четтириишкиннин чылыг сөстерин солуп дамчыштыр илереттим. Профессионал байырлалын таварыштыр бүгү-ле эки чүүлдү күзедим.

Өлзеймаа МОНГУШ,
Чадаана хоорай.

«ШЫННЫҢ» НОМЧУКЧУЛАРЫНГА

Солун парлаар саазының чогуур үезинде ам-даа келбээни-биле холбаштыр «Шынның» дараазында номери 1994 чылдың июнь 23-те үнерин дыңнатпышаан, буруувусту номчукчуларга илергейлеп тур бис.

МЕДИЦИНА

Даарта — Эмнелге ажылдакчыларының хүнү

БИЧЕ СЕТКИЛ — ОНЗАГАЙ ШЫНАР

Ону даштындан көөрге, шынап-ла, эскертинмес кижилернің бирээзи. Самагалдайның төп кижи эмнелгезинде чолдаксымаар дуртсынныг, тырың мага-боттуг, аксымаар арынныг, бежен хар чаа-ла ажып чоруур ак халаттыг эмчини кижи хүннүн-не көрүп болур. Ол кымыл дизе, районнуң улуг эмчизиниң эмнээриниң талазы-биле оралакчызы Самбуу Идам Лопсанович. Кайгамчык биче сеткилдиг, төрүмелинден бүдүштүг, томаанныг, бодунуң херээн беш салаа дег билир бо эмчини Тес-Хем кожуунда танывас кижи чок дизе черле частырыг болбас.

Идам Лопсанович бодунуң мергежилинге бердинген кижи, ооң аарыг кижилерге ажынып, хорадап, алгырып турганын кым-даа дыннаваан, кым-даа көрбээн боор. Кижи эмчизи болуру дээрге эн-не берге, эн-не харысалгалыг болгаш кезээде билиг-мергежилин бедиткен, номчуттунган чоруурундан кол-ла хамааржыр. Ылангыя бо берге үеде көдээге ажылдаары эмчи кижиге бедик харысалганы негеп турар деп чүвени ол эки билир.

Ол боду хөй ажы-төлдүг өг-бүленің 3 дугаар оглу болуп, Эрзин кожуунуң Качык сумузунга төрүттүнген. Бо суму моол кызыгаарында чыдар болгаш ында чурттап чоруур кижилер колдуу моол дылга чугаалажыр чораан. Ооң түннелинде Идам Лопсанович 8 харлыында школаже өөренип кирерде тыва дылды шуут билбес турган. Ол школага өөренип тургаш тыва, орус дылды кончуг эки билир кылдыр өөренип алган.

Школа доскаш, бир чыл иштинде улус өөредилге шугумунга ажылдааш, 1962 чылда Иркутскиниң күрүнениң эмчи институдунга шылгаалдаларны эки дужаагаш, өөренип кирген. Студент амыдырал ооң чуртталгазынга улуг исти арттырган. Көдээ школаны доскан кижиге бергелер турза-даа, алды чыл иштинде өөренип келгеш ооң чурумунуң болгаш өөредилгезинин дугайында башкыларнын талазынан кандыг-даа хомудал түрбаан.

Идам Лопсанович 1968 чылда Иркутскиниң эмчи институдунуң ниити аарыглар эмнээр салбырын чедиишкиниг доосканының сөөлүнде, Кадык камгалал ламызы ону ыраккы Кунгуртуг суурже ажылдадып чорудупкан. Орта ажылдап турда Кадык камгалал ямызы уруглар эмчизи республикага чедишпейн турарын барымдаалааш, И. Л. Самбууну уруглар эмчизи кылдыр баштай Кызылдың уруглар эмнелгезинге, ооң соонда Красноярскиниң эмчилер билни бедидер институдунче 6 ай өөредип чоруткан.

Ол бодунуң өг-бүлезиниң аайы-биле 1970 чылда Тес-Хем кожуунуң төп кижи эмнелгезинге уруглар эмчизи болуп ажылдай берген. Бо хүннерге чедир Самагалдай суурда чурттап, ажылдап чоруур. Уруглар эмчизи болуп ажылдавышаан, 1978 чылда рентген талазы-биле дээди билигни чедип алган.

Кожуунуң төп кижи эмнелгезинде Идам Лопсановични айтырган кижиниң кайызын ол дээр, чүге дээрге районда дээди эртемниг кол эмчилерниң чедишпезинден ол хирургтун хүлээп алыышкынын-даа, акушер-гинеколог чокта ону-даа солуптар, кайы салбырда кижи бергедээн-дир ол ында чеде берген турар. Херек болза, дүне-даа, хүндүс-даа дивес чоруп орар. Көдээ черге тывылбас алдын холдуг эмчи деп чоннуң чугаалап турары безин таварылга эвес. Ооң өөнүң ишти К. Х. Самбуу районнуң халдавырлыг аарыглар талазы-биле улуг эмчизи болуп ажылдап чорууп. Оларның оглу Олег Кызылдың садыг техникумунда өөренип турар. Самбуулар Самагалдай суурда үлегерлиг өг-бүлелернің бирээзи болуп чорууп. Ооң толдаргай чижээ, 1992 чылда Самагалдай суурга болган Шагаа байырлалынга «Эн чараш тыва хептиг өг-бүле» деп мөөрейге киришкен бирги черни алгаш, сергебиле шаннаткан. Уран чуул көрүлгезиниң илепкейлиг кижилери. Самагалдайның Культура бажыныңың улусчу театрының туруусканы К. Э.-К. Кулажының «Он бирэ» шинчиниде немеп офицер Вегнериниң ролюн Идам Лопсанович чедишкиниг ойнап көрүскеткен.

Чырык черге кижиге буян чедирери ышкаш шак ындыг аас-кежик турбас, ындыг аас-кежиктиң ора-сомазы бистин эмчивиске чедер дээрзинге бүзүреп артывыс.

Сергей ХЕРТЕК.
Самагалдай суур.

ДҮН-ХҮН ДИВЕЙН

Бистиң ыраккы Бай-Тайга кожуунда төп эмнелгениң коллективинде ак халаттыг кижилер — буянныг эмчилеривис чоннуң кадыкшылы дээш дүн-дүн дивейн, могагшылаг чок ажылдап турар.

Оларның бирээзинге аныяк кезер эмчи Роман Максырович Соян хамааржыр. Ол Красноярскиниң эмчи институдун доосканы. Чөөн-Хемчик кожуунга, Кызыл хоорайның эмнелгелеринге кезер эмчи болуп ажылдап келген. Бистиң кожуунга тускай чалалга ёзугаар эрткен чылдың төнчүзүнде ажылдап чедип келген. Үр эвес хуусаада ажылдаан болза-даа, чоннуң хүндүткелин чаалап алган. Аажы-чаны онза бүдүштүг, улуг-бичии кижилерге эвилен-ээлдек.

Ооң өөнүң ишти хакас сөөктүг Галина Васильевна карак эмчизи, база-ла мактаалыг ажылдап турар. Барыын-Хемчик, Бай-Тайга кожууннарның карак аарыглыг кижилерин кезип эмнеп турар. «Кезип эмнээр талазы-биле кайызы-даа аргадуужулгазы шыырак эмчилер чүве» — деп, оларның ажыл-ижин кожуунуң кол эмчизи Дугар-оол Шожал-Даржаевич Хертектің үнелеп турары таварылга эвес.

Чимис АЛЫГ-ООЛ.

РЕСПУБЛИКАГА ӨРТЕКТЕР ӨЗҮЛДЕЗИНИҢ ДЕҢНЕЛИ

	Май айда хуу-биле	
	1994 чылдың апрельге хамаарыштыр	1993 чылдың декабрьга хамаарыштыр
Аъш-чем продуктулары	112	194
Эът продуктулары	130	217
Балык продуктулары	126	203
Саржаг болгаш үс аймаа	95	187
Сүт болгаш сүт продукциязы	110	344
Чуургалар	100	288
Хлеб болгаш хлеб-булочка кылыглары	125	183
Картофель	109	235
Ногаалар	106	207
Арага аймаа	101	139
Аъш-чем эвес барааннар	107	154
Пөс аймаа	116	139
Даштыкы болгаш иштики хеп	107	157
Идик аймаа	106	140
Бажың иштиниң эт-херексели	106	152
Аяк-сава аймаа	106	150
Телерадио барааннар	106	220
Эм аймаа	102	228
Чурттакчы чонга өртектиг ачы-дуза чедирилгези	111	274
Амыдырал хандырылга ачы-дузазы	116	283
Транспорт ачы-дузазы	117	260
Харылзаа ачы-дузазы	100	348
Чуртталга-коммунал	102	756
Школа назыны четпээн уруглар албан черлери	109	186
Культура албан черлериниң дузазы	123	402
Кадык камгалалдың ачы-дузазы	116	283
Турист-экскурсия ачы-дузазы	100	133
Күш-культура албан черлериниң ачы-дузазы	100	111
Эрге-хоойлу албан черлериниң ачы-сүмези	100	107
Банк албан черлериниң ачы-дузазы	100	284

Статистиканың Тыва республика эргелели

КАА-ХЕМНИҢ ЭРИИНГЕ

Июнь 1-де кедергей-даа каан, чылыг хүн болду. Бүгүделегейнин Уруглар камгалалынын хүнү болгаш ындыг чүве ийикпе, ындызында хөглүү-даа, тайбыны-даа кончуг, Каа-Хемнин күштүг агымы безин улам ооҗум акканзыг...

Ол хүн Кундустуг суму чагыргазы суурнун чурумалдыг черлериниң бирээзи — хем эриинде ногаан шивилерлиг аргажыгашка кожуун, харын-даа республика чергелиг спортчу улуг байырлалды организастап эрттирген. Онзагай чүве чүл дээрге — бо байырлалдың кожуунда суму бүрүзүнге чыл санында дараалаштыр бооп турары. Ийи чыл бурунгаар Суг-Бажыңга болган, ооң соонда эстафетаны бүрен-хемчилер алган, ам ээлчег Кундустугда дүшкени бо. Кундустугга болган байырлал чүгле оон-биле кызыгаарлаттынмаан, чүге дизе, суму болгаш Каа-Хем кожуун чагыргаларының шиитпирин ёзугаар бо суурнуң чайгаар бүткен парк-стадионунга дайынның болгаш күшажыллын хоочуну Дондуп Пичемеевич Салчактың адын тывыскан. Ам бистин аравыста чок фронтучунун бичии музей хевирлиг булунун хевис ышкаш ногаан шыкта дерип, ооң улуг чуруун, дайынчы орден-хавыяаларын аскан. Ук шиитпирни номчуп тура, суму чагырыкчызы Андрей Александрович Салчак фронтучу чангыс чер-чурттуунун адын өөгүдер сорулга-биле Д. П. Салчактың шанналы дээш чанчыл болган спортчу мөөрейлер эрттирип болурун чугаалады.

Черле ынчаш аныяк чарырыкчы Андрей Салчакка хамаарыштыр чылыг сөстерни чугаалаары артык эвес боор. Хенертен иэзэнинин түннелинде тайгада менги-доштар эрип, Каа-Хем үерлеп, дажаан. «Улуг чер»-биле аргыжылга чүгле самолёт база хеме турду. Ындыг турбуже, А. А. Салчак Кызыл хоорайдан бүдүн машина ишти бараанны садып ап, чонунун даартагы байырлалы дээш ол бараанны чаасканаан үерлээн хемни кежир хемелиг кежирип, дажыглап турда көрдүм, дузалаштым. Ындыг боор-дур Тура-соруктуг, кызымак боорга, дажып калчаарзан хемдалай-даа моондак болбас!

Байырлалдың ажыдыышкыны спортчуларның парадчыскаалы-биле эгеледи. Маргылдааның түгүн Тываның ыдык ырының күүселдези бооп турда, дайынның, күш-ажыллың хоочуннары, мурнакчылары, ортумак школаның тергиннери көдүрдүлер. Оон-на оюн-тоглаа, концерт эгелээн. Микрофондан кутулган ыры, аялга арга долуп, Каа-Хемни куду чангыланып бадып турда, маргылдаанын деткикчилери — араттар шаннал кылдыр бээр мал-маганын чедип алган уурук-сууруктап кээп турду.

Бир-ле дугаарында аът чарыжы эгеледи. 12 км-ге аныяк аттар аразынга чарышка «Ленинчи орук» совхозтун чылгычызы Борис Сүүр-Каранын ала аъды эртип кагды. Узак 22 аттар (18 км) аразынга. Суг-Бажыңдан Александр Оржактың сарыг аъды эрти. Бо ийи эрткен аттарга шаннадлар — аът. Чыраалаар болгаш челер аттар база салган. Анаа «Ленинчи орук»тан» Анатолий Биче-оолдун чыраа кара аъды биле Суг-Бажындан Олег Монгуштун дорут аъды шылгараан.

Кандыг-даа тыва байырлал хүреш чокта эртер эвес. Бо маргылдаага 4 хардан 40 харга чедир ниитизи-биле 100 ажыг улуг-бичии мөгелер күжүн шенешкеннер. Баштайгы салган 6 харлыглар аразынга хүрешке Суг-Бажының чагырыкчызы Геннадий Наксыллың оглу Начын шүглүп кагды. Бо бөлүкке маргылдаанын эң-не бичии 4 харлыг мөгези Айыраан Чаптал-оолдун хүрежи чараш болган. Ийи удурланыкчызын бо бичии мөге ашкаш, ушкуузунге октадыпкаш, ыглапкан... ол дээш тускай шанналга төлептиг болган.

6 хардан 12 харга чедир бичии оолдар аразынга Бүрен-Бай-Хаак суурдан Витя Шаравии, а 12-ден 18 харга чедир мөгелер аразынга Сарыг-Септин төлээзи Мерген Докур шүүлген.

18 хардан өрү назылыг улуг мөгелиниң саны 74 кижи болду. Оларның аразында суму, кожуун хамаанчок, республикага сураглыг мөгелер турду. Кызыллан Сергей Биче-оол, Виктор Кужугет, Тес-Хемден Карим Сарыг, Сарыг-Септен Андрей Семис, Бүрен-Хемден Сергей Кумаажик, Валерий Шарай, Копту-Аксындан Геннадий Монгуш, Борис Сүүр-Кара, тус черден Сергей Даржаев дээн чижектиг шыырак мөгелер келген.

Мынды улуг хүреш маргылдаазынга тускай белеткел чок хүрешкен ажыы чогун кижи бүрүзү билир. Ону бо одурулларның автору херек кырында көрду. 74 мөгениң хүрежиниң бирги салыындан эгелээш-ле күштүглер илереп эгелээн. Удаа-дараа октажып келгениниң түннелинде 5 мөге арткан. Виктор Кужугетти моон мурнунда салыгда үр хүрешкен дээш база бир мөге саарзыкталып турар апаарга, дыштандырып кааннар. Арткан дөрт мөге кара черни диртиледир, көк дээрни хөлбеннедир девип кээп, тутчып-ла эгеледилер. Тес-Хемнин Ак-Эриктен келген аныяк мөге Карим Сарыг чылгычы Борис Сүүр-Караны, а оон эжи, база-ла чылгычы Геннадий Монгуш Чадааналан аалчы Саян Сатты октагылааш, эзирнин самын девип күүсеттилер.

Ам 3 мөге арткан. Бо үш мөгени долгандырыг аайы-биле хүрештирген. Геннадийнин баллырлаптар аргазынга удур ийи удурланыкчызы чуу-даа кылып шыдавадылар. А ийги чер дээш хүрешкен. Өзүп орап талантылыг мөгелериниң бирээзи — Карим Сарыг мурнунда салыгларда аар дензилиг мөгелер Андрей Семис, Сергей Кумаажик, Борис Сүүр-Кара сугларны октап турганы дег, 1975—80 чылларда республикага шыырак мөгелериниң бирээзи чораан Виктор Күжүгетти октааш, үжүүр былаажып, шары-биле шаннатты.

Кундустугга болган улуг байырлалга тураскааткан 74 мөгениң хүрежиниң шанналы — аътты республика начыны Геннадий Монгуш ол аъттың ээзи арат Сергей Норбунун холундан алган.

Черле ынчаш, бо суурга болган хүреш маргылдаазы кайгамчык солун, бедик көдүрлүүшкүннүг бооп эрти. Мөгелер аразында өзүп орар аныяк мөгелер барын эскердим. Оларга Суг-Бажының бичии мөгези Чечен-оол Күжүгетти, Кундустугдан Женя Амбаржини, Аяс Мөндүргени, Алим Дааны, Игорь Лопсанны база аалчылар Карим Сарыг биле Саян Сатты хамаарыштырып болур. Онзагай болган чүве чүл дээрге, Кундустуг суурдан дээрбе ажыг мөге суму чагырыкчызы А. Салчак биле совхоз директору Р. Бодаганның удуртулгазы-биле хүрешке киржип, кожуун хамаанчок, республика чергелиг мөгелер-биле ачыр-дачыр тудушканнар. Эрхелер, даргалар! Арат чонбиле ажылдап-даа, хөглеп-даа билир-дир силер. Силерниң бо спортчу чоруунар чаагай чанчыл, өскелерге үлегер болуру үзенчиг-дир.

Чежемейнин-даа мөге саны көвей хүреш болза, тывынгыр, хөглүг мөге салыкчылары чокта, ол солун болбазы билдингир. Бо хүрешке мөге салып турган, көрүкчулериниң макталын Көк-Хаактың чылгычызы Виктор Шир-оол биле Бүрен-Хемнин паромчузу Анатолий Дарма, а бичии оолдар аразынга мөге салыкчызы Сергей Кажин чаалап алдылар. Маргылдааның кол судьялары Валерий Ширин-оолду, Николай Монгушту база тускай демдеглээн.

Хүрештен ангыда, хол бөмбүүнге база чадаг чарышка спортчулар күжүн шенешкеннер. Хол бөмбүүнге республика эмнелгезиниң оолдардаа, кыстар-даа командалары өске командалардан артык белеткелдинин, эрес-кашпагайын көргүскеш, хойлар-биле шаннатты. Чадаг чарышка уруглардан хар-назы аайы-биле бирги черни Сарыг-Септен Олеся Варламова. Кундустугдан Долаана Ширин-оол база Бүрен-Хемден Ирина Буянды алгылааш, сергелер-биле шаннатканнар, а оолдардан Ооян Күзүакпан хаттан дурген кижи бооп, базала шанналды чүктеди.

Маргылдаа-даа, оюн-тоглаа-даа кежээликтей апарганда доозулду. Каа-Хемнин ногаан шыктыг эриинге болган бо байырлалды оргкомитет бедик деннелге эрттирген. Ону суужуларның мага хандыр дыштанган өөрүшкүлүг арынарындан көрүп болур турду. Корум-чурум үрээшкини чок, мындыг ёзулуг байырлалдар хөй-ле болур болза, бо берге өйде амыдыраш ажылдап, чурттаарынга улуг идегли болуру чугаажок.

Николай ШИРИН-ООЛ.
(«Шыннын» корр.)

БУЯННЫГ КОЛЛЕКТИВ

Аарыг-човуланга таваржыгра берге-ле, эң ылангыя бо эм-тан ховартаан, амыдырал-чуртталга кызыыдаан үеде. Бистер, адаанда ат салган кезек аарыг кижилер, бо чылдың март, апрель айларында Кызыл кожуунуң ниити аарыглар эмнээр салбырынга эмнеттивис. Бистин аравыста кандыг-даа аарыг кижилер бар — өкпе, бүүрекке дегдирген, ижин-баарның, чүстеринің, хан-дамыр, чүрек аарыглары, чартыктаан, нерв аарыглары дээш, оондаа өске.

Эмнелгени Красноярскиниң медицина институдун 1977 чылда доосканы, Новокузнецк, Красноярск, Ленинград хоорайларга специализацияларны эрткен, ол ышкаш 2 чылдың клиниктиг ординатуразын Красноярск хоорайга доосканы, билиг-дуржулгазы шыырак, кезээде арын-шырайындан хүлүмзүүрүг ыравас, эвилен-ээлдек эмчи Татьяна Дуюнгаровна Донгак удуртуп турар.

Бо эмнелгеге чыдып аарга, бир дугаарында анализтерни дургени-биле кончуг хынамчалыг алыр болду. Анализтерни өй-шаанда чорудуп турары, аарыгны эмнээринге кончуг деткимчени берип турар. Бөдүүн анализтерден аңгыда, район төвүнде өкпе, ижин-хырынның, сөөк-даактың, ол ышкаш хоорай-биле дугурушкаш, эхогепатография, эхокардиографияны кылып турар.

Ниити аарыгларны колдуунда боттары районда эмнеп турар. Кажан дыка берге аарыг кижи эккелген болза, херек таварылгада хоорайдан чогуур бөлүкту кыйгыртып эккээр болду. Ол ышкаш ниити аарыглар эмчизинде энир чылын эмчи институдун доосканы дээди эртемниг эмчи Нелля Марковна ажылдап турар. Алызында барып бо аныяк эмчи кончуг шыырак эмчилернин бирээзи болур боор деп билдивис. Хүлээнген ажылынга аажок кызымак, сагыш човаачал болгаш негелделиг. Ажылдап кирген коллективи база багай эвестир. Черле ынчаш, бо аныяк эмчилерден улуг идегели манап, чонунун «эргим кыстары, чоргааралы эмчилер» болуп хуулга бөлүп күзээрдир бис.

Ничтизи-биле эмчи Татьяна Дуюнгаровна Донгактын удуртуп турар коллективи кончуг эп-найыралдыг коллектив болду. Берге аарыг улус кээрге, бот-боттарынга дузалажып, өй-шаанда херек дузалы чедирип, чогуур эмнээшкини берип турар. Коллективте улуг-даа назылыг, школа доосканы аныяк кыстардаа ажылдап турар-дыр. Үр чылда медицина шугумунда ажылдап турар ортумак эртемниг эмчилер Г. И. Стонг, В. О. Чирбит, Г. Н. Седип, Б. Б. Ооржак, К. Б. Ондар, Л. О. Ондар болгаш өскелерни-даа адап болур. Санитаркалардан үр чылда ажылдаан, уламас пенсияже үнер арыгсилиг, кызымак Г. Г. Францекти канчап адавас боор.

Бо берге кризис үезинде эм-танны, аъш-чемни шыдаар-ла шаа-биле чедиштирип турар-дыр. Т. Д. Донгактын кызымаа, аарыг кижилер дээш сагыш човаашкыны, негелделин моон-на көстүп турар-дыр. «Саналдар болгаш негелделер» деп дептерин ажыла бээрге, ында чүну биживээн дээр. Хомудалдар-даа чок, чүгле өөрүп четтиришкин бижээн демдеглел боор-дур. Аарыг кижилер дээш сагыш човаачал, эвилен-ээлдек, чымчак сеткилдиг, алдын холдуг эмчилеринге:

Күзелинер кезээ шагда
бүдер болзун,
Хүлүмзүүрүг арыннардан
ыравазын,
Чуртталганар өөрүшкүлүг,
хөглүг болзун,
Шупту чүвээ аас-кежик
мөңгежизин—

дээн одуругларны Л. Дартай, В. Салчак, У. Ондар, Г. Русина, Попова, Кузнецова сугларды дептерде бижээн болду.

Амыдыралдың онгул-чингил оруктарын, амгы үенин кризизин, аар-берге чуртталганы бистер-биле ундаравайн денге эртип чоруур бистин эмчилеривиске делегейнин кандыгдаа эртине байлаа-биле орнап, солуп ап болбас эн-не эргим чүүлду — кадыкшылды өг-бүлезинге, ал-боттарынга күзеп, улуу-биле четтиргениви иледип тур бис.

Мурунарга буян-кежикти, Артынарга авыралды
күзевишаан, эмнелге ажылдакчыларының хүну-биле изиг байырны чедирдивис.

Л. ОНДАР—Каа-Хем суур,
А. ХЕРТЕК—Кур-Чер суур,
В. ХОВАЛЫГ—Шамбалыг суур, Г. РУСИНА—Каа-Хем суур, У. САЛЧАК—Сукпак суур.

ӨӨРҮШКҮМ ИЛЕРЕТТИМ

Чырык өртемчейде бодарап төрүттүнген кымдаа кижи кадык чаагай чолдуг, аас-кежиктиг, ажы-төл салгалдыг чурттаарын-на бодап чоруур.

Ындыг-даа бол, аарыг-човуланга туттуларга ол дег халалыг чүве кайда боор. Ону чүгле ак халаттыг эмчилерле экиртип, ачылыг дуза чедирип шыдаарын болум көрдүм. Эмчилеримге мөгейип четтирдим.

Мен 1993 чылдың октябрь 16-дан 1994 чылдың март 5-ке чедир кезиишкин эртип, эмнедип, эки сегип үндүм. Мээн чыткан салбырымчын эргелеччизи Валерий Петрович Насюрюнге, эмчеп турган эмчим Марианна Ширин-оолговна Мөге-Хуренге, кескен эмчилерим Бады Монгушович Чулдурга, Мерген Кызыл-ооловичке Монгушка база ол салбырның ажылдакчылары Нина Байыровна Оюнга, Чолдураа Оржакка болгаш өскелерге-даа профессионал байырлалын таварыштыр бүгү-те эки чүүлду күзедим. Кызыгаар чок өөрүшкүмчү илереттим.

Маскыр ДОО.
Чеди-Хөл кожуун.

ФИТО-БАР

Улуг-Хем кожуунуң (Шагаан-Арыгда) төп эмнелгезинин поликлиникаында фито-бар ажыттынган. Ында эм оттардан янзы-бүрү суксуннарны кылып, келген кижилерге ачы-дузаны көргүзүп турар. Фито-барның ажылдакчызы Эльвира Апый-ооловна Оржактың допчу дыннадыы бо.

Тывалар шаг-төөгүден бээр эм оттарны ажыглап чорааннар. Бистин төрээн Тываавыстың арга-арыгларында, хову-шөлдеринде оргаадайдан эгелээш, хадыыр-сарыга чедир эм оттар дыка көвей. Оларны танып, ажыглап билбезивис, ажыы-биле чугаалаарга, аная-ла сүзүп, өрт-халапка, мал-маганга чок кыллыктың турарывыс хомуданчыг. Оон-биле чергелештиг лама, хамнарга удур (революция сөөлүнде бооп турган) ужур-дүрүм чок истеп сүрүүшкүннер, кара эмнер ажыглаарынга, удур суртаал ажылдары улусчу эмнээшкинге, кижилернің кадыын камгалаарынга дыка улуг шаптараазыннарны таварыштырган.

Ам эм оттарны ажыглаарын чонга калбаа-биле суртаалдап турары бөлүүн кижилерге дыка ажыктыг деп болаар мен. Ынчалза-даа ол суртаал ажылдары система чок, ала-чайгаар болуп турар. Кижилер дамчыыр чугаа дыннап, оттарны шын эвес ажыглап турарының таварылгалары кайы көвей. Кандыг от, кандыг аарыгга тааржырыл деп чүвени билбес боор. Чүгле оон ужурундан аар хоорааныышкыннар, өлүм-чидимдаа болуп турган таварылгалар бар. Ынчангаш эм оттар талазы-биле тускай эртемниг аптека ажылдакчыларындан, эмчилерден арга-сумени айтырып аар болза эки. Дыннаарга, чамдык кижилер «кокай-оъду» хайындырып иштим, ол оъттуу «зверобой» дижир чораан суг-суг деп чугаалажыр боор чорду. Ол дээрге бот-боттарычаа сыр өске уруштердир. Оларның аарыгларга удур шинээ база-ла аңгыаңгы болгай. Чон ортузунда оттар талазы-биле шак ындыг «дидир-дидирлер» дыка улуг будулгаазыннарны болдуруп турар. Ону болдурбас, янзы-бүрү шын эвес билиишкиннерден кижилернин калыын камгалаар сорулга-биле болумнун сумем калыксалым. Чүге дээрге, Кемерово хоорайда медицина институдунун эм оттар талазы-биле тускай факультедин доосканы болгаш ынчап орарым ол. Шагаан-Арыгда фито-бар Тывада ажыттынган ийи борбак ындыг албан черниң бирээзи болуп турар. Ында дээди эртемниг ийи кижи ажылдап турар бис.

Ам дээрезинде бичии тар өрээлде ажылдап турар болзувусса-даа, кижилернин чагыын ёзугаар щенне, чигир-сиген, киш-кулаа, дуб чөвүрээзи дээн чергелиг эм ушуштерни хайындырып, ромашка, ава болгаш сонгуне, пустырник, шагар-оттан хандылар белеткеп берип тур бис. Витаминниг, эм оттарлыг, ижин быжыктырар, чемге хөөн киирер, амданныг, чыды чаагай шайларны база хайындырып, келген кижилерге сөннеп болур бис.

Фито-барга ыяап-ла эмнедир дээш келбес дээрзин база демдеглеп каайн. Ырак черден келген кижи дыштанып, эм-тан шайдан аартап база болгай.

Эльвира ООРЖАК.
Шагаан-Арыг хоорайда фито-бар ажылдакчызы.

ЭРГЕЛЕЛДИҢ АЖЫЫ БАР БЕ?

Таңды кожуун чагыргазының коллегия хуралынга «Межегей», «Кара-Булун», «Шанган» болгаш Сосновканың дуржулга-будурулге ажыл-агыларында малдың өлүп хораа турарының дугайында айтырыгны чугаалажып, анаа ол талазы-биле чогуур түнелди үндүрген.

Эрткен чылын бо дөрт ажыл-агыйда мал чемин четчир кылдыр белеткээн, кажаа-хораа четчир, харын-даа мал бажынын кудулааны-биле шээр малдың кыштаглары артык. Малчыннар-биле база-ла четчир кылдыр хандыртынган болгаш малчыннарга ажыл-агыйларның удуртукчулары ve берге-даа болза, ыдыаар шаа-биле дузаны малып, аъш-чем аймаа-биле хандырып келген.

Ынчалза-даа бо чылдың эгезинден тура, майның биреэге чедир канчаар-даа өскүс хөй баш мал өлүп хораан. Ол үеним дуруузунда «Шанган» совхозтан 48 мыйыстыг бода мал, 2533 шээр мал, «Межегейдеп» — 24 бода, 1450 шээр, «Кара-Булунда» — 14 бода, 923 шээр. Сосновканың дуржулга-будурулге ажыл-агыйындан—37, 703 баш мал тус-тузунда өлүп хораан.

Апрель айда өлүп хораан малдың баш саны ук ажыл-агыйларда эмин эрттир хөй болган. Чылдагааны чүдел дээрге, саргы биле демиселди баш удур чорутпайн, мал ажыл-агыйының тускай эртемниглери, удуртукчулар болгаш малчыннарның өй-шаанда саргы-биле демиселди чорутпайн, хуусаазын эрттирип алганында. Бир эвес малчын кижи чаңыстап-даа турган, хой бурузунден өй-шаанда саргыларны аштап турган болза, ынчалза хөй баш шээр мал кайын хораар деп. Апрель айда өлүп хораан хойлар дээрге-ле чүгле саргылан база азы-огундаа өлгени тодаттынган. Ол айда өлгеп хойларның санын ажыл-агыйлар аайы-биле көргүзерге мындыг. «Шанган» совхозта 1152 баш, «Межегейде» — 951, «Кара-Булунда» — 747. Сосновканың дуржулга-будурулге ажыл-агыйында 368 баш.

Ол ышкаш ол-ла айда мыйыстыг бода мал база өлүп хораан болгаш малчыларның өө-харысалга чогундан читкен малларның саны база көвүдээн. «Шангандан» 15 баш мыйыстыг бода мал өлген, 6 башты чидирген, 194 шээр малды чидирген азы оорлаткан. Сосновканың дуржулга-будурулге ажыл-агыйындан 11 чүүк өлген, 30 баш мыйыстыг бода мал, 16 чылгы мал ис чок читкен.

Мынчаар ажылдап, мал ажылынга чогуур хынаалаары турусупайн, эрегелеп ажылдаарга, малдың баш саны чылдан чылче өзер хамаанчок, кудулап турар.

Ажыл-агыйның тускай эртемниглери, ынчалза мал бухгалтерлери малчыннарның өө-харысалга чогу-биле чидирген мал-маганын дедир эгидер талазы-биле ажылды доктаамал чорутпайн, оларны суд таварыштыр эгидер кылдыр баш удур документилер киирбейн турары-биле чидирген база оорлаткан мал-маганың саны өзүп турар.

Бо-ла бүгү четпестернин хараазында кожуунун бүгүле ажыл-агыйларында көлөө ажыл-агый продукциязын бүрүери эрткен чылдың бо үези-биле деннээрге орантык кудулаан. 1993 чылдың дөрт айының түннели-биле база бо чылдың дөрт айын деннээрге сүт будурулгези 111 тоннага, аът 177,5 тоннага кызырылган бооп тур.

Бо бүгү четпестер дээш ажыл-агыйларның удуртукчулары донгулла алганнар. Сосновканың дуржулга-будурулге ажыл-агыйының, «Кара-Булун», «Шанган» ажыл-агыйларның улуг мал эмчилериниң шынгыы донгулланы берген болгаш ол-ла ажыл-агыйларның кол зоотехниктеринге донгуллаларны берген.

А «Межегей» совхозтун удуртукчуларына чондан хөй саналдар, чагаа-хомудалдар киргенин барымдаалааш, Көдээ ажыл-агый яамызынга материалды шилчидерин шиитпирлээн.

Донгулда донгулда-ла ыйнаан, ынча хөй өлүп хораан малды диргизип алыр арга бар эвес. Айтыыр ол. Бодум хуумда бо четпес ажыл дээрге-ле көлөө ажыл-агый эргелелинин талазындан кандыг-даа хыналда чок, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглеринден база удуртукчуларындан негелде чок ажылдап келгенинде. Черле ынчаш, көдээ ажыл-агый эргелелинин херээ бар чүве бе, чамдык ажылчыннарнын-даа, тускай эртемниглернин-даа чугаалажып турарында утка-ла бар хевирлиг.

Кыштаглаашкынның канчаар чорун турарын хычалдага албас, ынча хөй баш мал өлүп хораан турда, тоомчага албас эргелелдин ажыы черле бар бе ынчаш?!

Савый ООЛ ООРЖАК
Бай-Хаак суур.

Хорамча

«КЫЗЫЛ» ДЕП ЧҮГЕ АДААНЫЛ?

Бистин республиканың төвү Кызыл хоорайны кым-даа билир. Удавас хоорайның 80 чыл болган оюн демдеглеп эрттирер. «Кызыл» деп ат чогум чүге үндезилеттингенил? Мен ам 70 хар чедип турар ашак безин эки билбес-тир мен. Мен бидбейн турумда, бистин аныяктарывыс, өөреникчилер оон үндезин утказын кайын билир.

Шаанда Тывага «актар, кызылдар, ак-орус, кызыл-орус» деп чугаалар турган чүве. Анаа өнжеглээн бе дээрге чогум кайызыл деп база билдинмес.

Хамык-ла тук аймаа кызыл өннүг, бичии пионер шаамда мончаланып алыр галстугум база үш булуннуг, кызыл чүве. Ол кызыл өннү: «Кызыл ханывыс төп турган, тиилеп алганывыс дээш, кызыл ханывыс-биле өннеш болганы ол» деп өөредип турду. Оон соонда Ада-чурттун Улуг дайыны, Тывага ханныг репрессия болгулаан, хөй хан төгүлген. Кижи бир-бир болаарга. Кызыл хоорайның адын база хөй ону биле адаан болгу деп. Корунчуг ат.

Мээн боладым Кызылды эге адаар, эргиады «Хем Беддиои» атты катап эгидер. Өске черледе колдуунда хемнер, ында бойдус-чурумал-биле адаан болгай. Ынчангаш мээн сагыш-сеткилимде Кызыл хоорайывыстың ады таарышпайн чоруур. Мээн хууда боладым-дыр ийин.

Куулар САМБУУ.
Пенсионер.
Ак-Довурак хоорай.

ҮЕНИН ӨННЕРИ

ТУСКАЙ ҮНДҮРҮЛГЕ

Салим СҮРҮН-ООЛ.

ӨСКЕН ЧЕР ДУГАЙЫНДА СӨС

1

Сенден ырап, өске черде чурттай берген
Салымым-на ындыг болган кижи-дир мен.
Чеже чылдар ынчандан бээр солчуп эрткен?
Санын безин салчап турар апарган мен.
Ынчалза-даа чуртун кагган күлүгүр деп,
Өнчүк-чөңгээ кым-даа меңээ сөглевежик.
Өскен черин алдар-адын сыкпаан сен деп,
Ынак авам мени харын мактаар болчук.
— Чүнүй-биле, авакым?—деп, айтыржык мен.
— Шүлүүн-биле, оглукум—деп харыылажык.
— Чүгле, чүгле шүлүк-биле, күжүр авай,
Чуртун кым-даа алдаржыдып хоржок—дээн мен.
— Шүлүк дээрге, ыры ол-дур. Ыры чокта,
Чурттанга чок, оглум—дигеш алдырбажык.
Улуг улус хөлүн часпас, авам кайын
Ужур-баш чок сөстер эдер, оонуу шын боор.

2

Сенден ырап, өске черде чурттай берген
Салымым-на ындыг болган кижи-дир мен.
Чеже чылдар оортан бээр шуужуп эрткен?
Санын безин салчап орар апарган мен.
Ынчалза-даа төрүттүнген чери кончуг,
Чаныксаарың хүнден хүнче киткеп орар.
Сагынганым бичин када базырар дээш,
Ырак-даа бол, ында-кайда барын турдум.
Келиримге, өпей ыры кулакка кээр,
Кедек даглар хүлүмзүрүп, мөгеш кыныр.
Ында чурттаан дөргүл-төрел, таныш чонум
Ачавыс деп, өгбевис деп үглеп келир.
Оон өске бүгү чүве биеэ хевээр:
Өшкүлерлиг, сарлыктарлыг аалдар турар...
Өглер кезин базыш турда, таптыын чүү дээр,
Өлген бодуң дирилген дег сагындырар.

3

Сенден ырап өске черде чурттай берген
Салымым-на ындыг болган кижи-дир мен.
Чеже чылдар ынчандан бээр каржып эрткен?
Санын безин салчап турар апарган мен.
Ынчалза-даа кырый бээрге ындыг чоор бе,
Ында-кайда ыглап орар апарган мен.
Сагыжымдан төрээн черим кайын үнер,
Сактырымга, аңаа четпес хевирлиг мен.
Дүне харын, удуп чыда, өөрүүр-дүр мен.
Дүжүм-дүлүм экизи-даа кончуг болур:
Колхозтаар дээш ээн каапкан — узуткап каан
Хоорай чыгыы суурумда барган боор мен,
Кедек черден иштик черже көжүрткеннер
Хелбээ-биле чанып келген, хөглээн турар,
Кады өскен үе-чергем бөлдүнчүп кээр,
Хайыралыг авам база ында орар.

4

Сенден ырап, өске черде чурттай берген
Салымым-на ындыг болган кижи-дир мен.
Чеже чылдар ынчандан бээр солчуп эрткен
Санын безин салчап орар апарган мен.
Ынчалза-даа дүжүм дээрге, күзелим-дир.
Эрги суурум катап турбас, көшкен чонум
Эглип келбес, барган черге чурттап дүүрээр.
Ынчалза-даа өгбелерин олар утпас,
Ажы-төлү, база мен дег, сени кагбас,
Аргын турар, барып турар, бүзүрээр мен.
Чежемейнин чөнүзе-даа мен-даа база
Черим сенн өлгүжемге уттурум чок.
Өлзүмзе-даа сүнезиним чурттап артар.
Өске кайда ораннарга ижикпес боор,
Ыяавыла авам чуртун чурту кылыр,
Ында чурттаан «азаларга» катчып алыр.

КИЧЕЭНДИРИГЛЕР ДИЗИИ

Кежиг чоктан кежиксеве.
Кеди чоктан халбактанма.
Хээлини алыксава,
Хээректи кедиксеве.
Тура чоктан туттунма,
Дуза чоктан диленме.
Ойлук чокка ораашпа
Ондактыгга алыспа.
Эки эжинни чокка чыгава,
Эки аъдынны дошка чыгава.
Чок чүвенни аазава,
Чоржан аъдынны мактав.
Кижиже мези арынма.
Кидиске от дээспе.
Чурттанга дээрге,
Чудук артаары эвес.
Амыдырал дээрге,
Арт ажары эвес.
Арага суу—халап өскүдер.
Аржаан суу — кадыкшыл эжижидер.
Оглуңну опчокка,
Кызынны кыянга өөретпе.
Дагның дажын чууктава,
Дамырак суг бажы касканнава,
Чаа чазылган чечекти чүлба.
Чаа хайынган шайны кагба.
Кырыш-чогуш аал-бүлени бузар.
Кылган иш амыдыралды каастаар.
Эжин камнаваска чарлыр.
Эдин камнаваска бустур.

Биче-оол ДОЮНДУП.
Гес-Хем кожуун.
Берт-Даг суур.

БОЛЧАГ

Аас-кежик — дашты чараш ойнаарак.
Аза-буктун төлге салыр көзери.
Өлгүжемге сеткилимни ыскарып
Өштүүм ышкаш, оруум дозуп келир боор.
Кенен чашта оскунупкан дүңгүрүм —
Кээргел билбес дошкун хамның каргыжы.
Чигир-биле салчапканым ажыг дус,
Чилчийим үзүп—аксым кежиин чайлаткан.
Азып-тенип, ужуп-туруп чорумда,
Аяс хүнүм шуурган, хатка бастырган
Хүртен хамның аластап каан чаяаны —
Күзүнгүзү оруум дозуп, азалаан.
Аас-кежик —холга кирбес күзелим
Амы-тынны кеске салгаш, курайлаайн
Чагырга чок сеткилимнин диирези
Чатка салган хүртен хамны базар боор.
Сөөлгү катап өөнүктер бооп дужаалы.
Сөгечевис ынчан база солчуулу.
Артыжап каан күзүнгүнүн чаяаны
Амы-тынын оочулаар чадавас...
Аас-кежин —көстүп, читкен чиргилчин
Аза-буктун холун каапкан көзери.
Өлгүжемге сеткилимни ыскарып,
Өштүүм ышкаш, оруум дозуп келир боор.

Алексей БЕГЗИН-ООЛ.

СОНУУРГАКТАРГА

СОСИСКАЛАР ХОРАЛЫГ БЕ?

Мурнуу Каролинанын (АКШ) университелинин эртемденнери эът аймаанын дугайында шинчилел ажылдарын кылган. Америк кухнянын сосискаларын бичин уругларга үргүлчү хөйүү бээр болза, чаштарныи ак азрыгдан азрыыры 9 катап көвү дээр апаар деп түннелди эртемденнер кылган. Ынчангаш бичин уругларга сосисканы айда 12-ден хөйү берип болбас дугайында бүгү ада-нелерге олар сүмелеп турар. Бичин уругланың организминге эът продуктуларынын, чижээ, колбасаның, ыштаан эъттин кандыг салдарлыын база шинчилеп көрген. Ынчаарга сосиска чаштарның организминге (бир эвес бичин уруглар үргүлчү хөйү чиир болза) дыка багай салдарлыг болур деп түннел кылдынган. Нитрион аймаа дээр селитра, азот дузу ышкаш чүүлдерни сосискага, колбасага холууру кижинин организминге хоралыг дээрзин шинчилел ажылдарының түннелдери бадыткаан.

ООРНУҢ ОҢ ХОЛУН КЕЗЕР ДЭЭН

Кем-херек үүлгедишкиннериге, ылаңгыя оорлаар чорукка удур ортаакы түс чылдың каржы хемчегларын Иракта херек кырында ажыглап эгелээр деп турар. Ол чурттун президентизи Саддам Хусейн чоокта чаа декретке ат салган. Бир удаа оор кылган кижинің оң холун, ийи удаа болрааны дээш солагай холун одура шаварын декретте ыткан. Боо-чепсекти ажыглааш, азы ажыглаар деп кыжанмышаан, кем-херек үүлгеткен кижилерни шаажылап элүрери база көрдүнген.

(ПАРЛАЛГАДАН).

ХЕВИС

(Баштак аян-биле)

Кадайым ээлчеглиг шөлээзин алгаш:

— Кара далай чанында курортка дыштаныр болдум — деп келген.

— Ынчаар ырап канчаар сен, эжим. Тыва иштинде база курорттар бар ышкажыл деп чорумда:

— Аарыым аңаа таржыр-дыр, эмчилер база ынаар чоруп болурумну чөпшээреп турлар. Эмнениримге таржыр курорт чүгле ында чүве-дир — деп үзе кирип кагды.

— Бо өл чаш үш ажытөлүвүстү чаасканн канчаптар кижи мен? Бергедей бербес ирги бис бе? —деп бодумдан чөгендим.

— Мен канчап хамык ажылга четтирип турар-дыр мен. Чеже далбаннаарыл, сээн. Изауран эвес кижи. Мен база дырбаныр эттиг, дыштаныр дыштыг кижидир мен. Чаңгыс ай иштинде ажырбас силер — дээш, адашкылар бистерни каапкаш, кадайым дыштанып чорупту.

Амыдырал-даа бергедээн. Ылап-ла бажың ажылы кылып деп чүве кандыг-даа ажылдан дора, берге чүведир. Аъш-чем кылып, аяксава чүп, бажың ишти эдип, аштап-аайлап, хеп чүп, кургадып, базып дээш, черле чүнү кылбас дээр сен. Оон кадында ажы-төлдүң алгыржып-кышкыржып, ойнап, бир-ле чүве деп кээрин чүү дээр. Ам чаа эдип, аайлап алган бажыңың ша-даа четпес үй-балай болур. «Анаала чудуум чонуп, бажың тудуп, кулаам дыш, ханым хоюг, чыргал-дыштыг чораан-дыр мен» деп-даа бодап келгилээр мен. Ам канчаар дээр, уругларын түредир эвес, ажылдаар черимден төлевир чок шөлээ алгаш, булганы бердим. Кадайымдан чагаа кээрге «Дендии онза тур бис, бисче сагыш човава, авазы» деп харыылап каан мен.

Херек кырында ындыг амыр чүве кайда боор. Чартык ай чедип чорда, санаар чүве какталып эгелээн. Оон кадында Ары-Өвүрден даайым ашак база чедип келген. Даай көргенде, чээн омак. Үрде көрүшпээн улуг даайы кээрге, чээни кайын анаа орар, аъш-чемниң дээжизин салып, садыг-даа халааш келдим. Эрткен-барганың коптаржып, бар-чок төрелдер дугайын дээш, чүнү хөөрешпээн дээр. Кылаң чүве төнүп чорда, акша артыы-биле база бирээни экелдим.

Эртенинде «Эки чурттап орар улус-тур силер харын, уругларым. Ажы-төлдүг, алботка тааржыр ынак ажылдыг болурга ол-ла-дыр харын. Оон артык боор бе. Кеним чок, оозу-ла кончуг болду. Кээрге ужурун чугаалаар сен, чээн» деп чагыг сөзүн бергеш, чана берди.

Даайы кээрге өөрүнчүг болбайн аан. Ол билдингир. Ындыг-даа болза, каш коншулум көзүлдүр куруглаан деп чүвени база-ла билип турар мен. Соодукчуну ажыдып көөрүмге, карак өөртүр чүве-ле чок. Бүдүн хойдан каш-ла сөөк арткан. Саазында ораап каан маргарин, ийи консерва, үш литр сава дүвүнде ийи огурец салдап тур. «Ам чартык ай чыгыы канчап амыдыраарыл?» деп айтырыг баштан үнмес.

Уругларымга чем кылып бергеш, удудуп кааш, ооллдарым өрээлинде ханада азып каан хевисче көрүп алган, боданып олур мен. Хеневтен башка бодал кире хонуп келди. Чурукчу эжим бар чүве. Арагага арай сундулуг дээрден башка, шорур эр. Ынаар-ла чоруптум. Сагыш-биле дөмей, ол бажында олур. Менде эш-биле хөөрежип орар чай кайда боор, бажында ажы-төлче сагыш човаар дээш оюп-кыйып турбайн, дорту-биле:

— Хевис чүруп ышдаар сен бе? — деп, айтырдым.

— Ында чүү боор. Хевистер янзы-бүрү болур. Сеңээ кандыызы херек. Сыыннарлыг бе азы ак өг долгандыр мал-маган, баглаашта аът турар кылдыр бе, азы?...

— Чок, чок, меңээ садыг хевизин дөмейлештир чуруптар болза, ол-ла — деп үзе кирдим.

— Ээ, ол-даа солун эвес чүве-дир, аал. Кымның-даа шокарлап каар чүвези ышкажыл — деп, өкпелээр хевирлиг.

Билир кижиниң сагыжынга ындыг-даа ыйнаан. Мен кол херээм, башка кирип келген кончуг бодалымны эшке тайылбырлап эгеледим. Кадайымның дыштанып чоруй барганындан эгелээш, канчаар түрер турганымны, ам шуут акша-көпеек чок куруглаанымга чедир.

— Уругларым өрээлинде азып каан безерек хевис бар, ону саарыпкаш, орнунга ханага шак-ла ындыг хевистен чуруп бээр болзуңза, саарлып келген оруланы үлежип алырывыска, кайывыс-даа акиалыг болур бис — деп санал киирдим.

Кижим элээн боданып оргаш:

— Кадайың келгеш, ат кыла бербес бе? Бо шагда хевис садып алыр акша чыып алыры бис ышкаш улуска болдунмас айтыыр эвес чүве бе? — дээш, менче хөктүү аттыг көрүп олур.

— Адыгдан коргар кижи аңнаан ажыы бар бе? Ол дугайын бодум билип көрейн. Кылыр иштиң деги херек, чүруур сен бе? Азы чуруваг сен бе? Ону харыылап көр — дээш. Шевер-оолдуң арнынче кайгааш, олуруптум.

Эжим каттыра каапкаш, туруп келгеш, будуктар, чүү-хөө шыгжаар, чурутту-нар харжаан аайлай берди.

Шевер-оол-даа ылап-ла шевер-ле-дир. Ша-даа четпээнде, ханада чураан хевис азыгда дүрүп каан турар садыг хевизинден-даа чараш көстүр, өңгүр апарган белен болу берген. Канчаар-даа көөрге, садыгныындан ылгалбас, олчаан.

Ажыл бүткен, ынчалзаадаа доозулбаан. Садып-саарары база бар болгай. «Иштелгенде божуур, иженгенней төндүр кылыр» дээш, эжимни эдерткеш, «Университем» садыының чанында улуг херим дургаар чөвүргей кара апарган садыгланыып тура хүнзээр коммерсантылар чанында хевизивис аскаш, туруптувус.

Кижи садыглап чораан эвес, база берге херек чорду. Хамык улустун караа бодаарга-ла бисте дег. Өртек-үнезин айтырарга, улуг өртек аска ол эптешпес. Дүрген адырлып алырын бодааш, шала чиигедир адаарга, садып алыкчылар чиктин кончуг көргеш, дүрген чоруй баргылаары база бар. Элээн болганда арныбажын чаш уруглар хенертен көрүптер болза, корга бээр хире кылдыр будуттунуп алган, дем чаа бистин хевизивисти андара-дүндере тудуп, айтыртынып шаг болган кадын бир шагдаа оол эдертип алган келди. Оозу:

— Биче сержант Ооржак — деп бодун таныштыргаш: — Бо садып турар хевизиңер кайыын келген чүвел? Садыглаар чөпшээрел бижиңер көргүзүңер— деп, ширинни кончуг шуутла байысай бээрге, кортканымдан балдырым сирилгеннип, үнүм чидип калды. Оон кадында будуттунуп каапкан кадынывыс база эмеглежип:

— Мээн чиде берген хевизимге дөмейи аажок чүве-дир. Бо илип каан аскыыштарны кара хендир-биле бодум илген мен— деп бо ийин.

Хамык садыглаан улус база халас концерт көргеш дег, бисти үглеп келген, халап чоор. Халалыг хевисче көргеш, карганыксаам кээрин канчаар, эккел дээн болза, халаска-ла берипкеш чоруй баар ийик мен. Харын-даа эжим ааскыр-сөскүр кижи болгаш шагдаа оолду хөй улустан ангылай аппаргаш, каш сөс чугаалаан соонда, оозу чыылган чонну тарадыпкаш:

— Мээн соомдан чоруп олурунар — дээрге, каргыштыг хевисти чүүктеп алгаш базыптарымга, артында аары кончуг-даа ышкаш болду.

— Чаза будуттунуп алган кадын бистен кайын чыла калыр, холумда хевисти чүгле ушта сокпас базып ор. Чаңгыс ында хевис бар-биле дөмей аан.

Аскак хой ыраар деп барды. Актыг чүве, актыг болбайн канчаар. Чүвениң ужурун тыпкаш, ол-ла шагдаа оол:

— Өгленир деп турар кижи мен, акыларым. Өртээ чиик чүвени мен садып алыйн. Силер ышкаш хөй ажы-төлдүг болур мен — дээш, өртээн туда санап берди.

Хамык чүвениң эки болуп төнгенинге өрү тейлеп, билинмес-ле чандывыс. Кадынывыс ында чыдып калды.

Акшалыг улус, адашкылар ам кайын тоор бис. Аввавыс курорттай кээрге, кылан орбас бис бе. Сагышка анчыг чүве — хевисти чуруп каан деп эскерип кааптайн дээш пат-ла тур мен. Чүү-даа болза кадайым Шевер-оолдун ажылынче сагыш-даа салбады. Ындыг кончуг дөмей болган-дыр ийин.

Оон бээр элээн үе эрте берген. Хевис дугайын бодум-даа уттупкан мен. Бирле хүн кадайым хеп чуур деп барды. Чаны ындыг кижи, херек хептерни бичинлеп чүп кааптар, чыглы берген кылын хептерге чаңгыс аай улуг арыглаашкын кылыр. Анаа дузалажып, пат өөренип калган мен. Бодум база уругларның орбак-дыдык хептеринден септеттине бээр хире чугээрлерин ангылап, шкаф аайлап оргаш, канчангаш-ла көрүптеримге, кады кырааным ханада чуруп каан хевисти дүжүрер дээш куруг чер тырткылап тур. Кижимни көөрүмге хананы сүйбаар-даа, топтап көргүлээр-даа, карааңга бүзүревейн турары аргажок. Каткым кээрин канчаар, бүдүү сыстып-ла ор мен. Аайбажын тыппаан хевирлиг, менде-ле келди:

— Борта турган хевис канчап барганы ол? — деп, менче чиктии кончуг көрүп алган тур.

Билбес кижи бооп, мен база барып хананы тудуп, суйбап көргеш:

—Та, та. Кым билир ону. Даштыкыга кылган эвес, чурт иштинге кылган чүве чүү өөделиг боорул аан ол. Ханага азып каан турда элээш, дозузу чыпшынып калганы ол ыйнаан — дидим.

—А боду канчап барганы ол?—деп, кижим салдынар хире эвес.

—Мен канчап билир мен, агбайым. Боду ирээш, төктүп калганы ол-дур. Харын эки болган-дыр, чуп-чап-даа турбас, ханага олчаан артып каар — дээш, алдырбайн барган болбас ийик мен бе.

Ам-даа көөр болзуңарза, хевис ол черинде хевээр ийин. Халалыг-ла хевис.

Сергей МОНГУШ.
Чадаана хоорай.

Сергей БАРУЗДИН.

1944 ЧЫЛ

Романдан үзүндү

Бистин машинавыска он тос оолдар чораан. Командир болгаш чолаачы-биле кады—чээрби бир. Лейтенант Соколов чолаачы-биле кады кабинага олурган. Машиналарывыс доктаай берди. Элээн манап тур бис оң. «Дүүгүнер!» деп команда сурат. «Дүрген чорупкан болзувусса». Бистиң командада кижи бүрүзүнүң сагыжы ындыг турду.

Взвод командири Соколов кабинадан бакылап алгаш, айтырды:

— Кандыг чор силер?

— Эки чор бис, эш командир.

— Ам-даа бичин манаар боор бис.

— А бо чүү деп хем боор, эш лейтенант — деп, Саша айтырды.

— Висла деп алдарлыг хем-дир. Ындыг аттыг хем дугайында дыңнаан силер бе? Че, машинадан дүшкеш, далаш-биле чунуп, серниттенип алзыңарза, чүл? — деп, лейтенант санал киирди.

Бистер-даа чүү боор, дораан дүже-ле халыштывыс. Чевег чанында доктаай берген турганывысты ам-на эскерип кагдывыс. Акы-дуңма хөөрүнде мынчаар бижээн болду:»

«1944 чылдың августа шавар халдаашкын-биле Зисла хемни кежер үеде өлген маадырларга мөнге алдар!»

Чырык өртемчейге тайбын, амгы болгаш келир салгалдарның аас-кежии, шөлээн чуртталгазы дээш фашизмге удур демиселге өлген маадырларның акы-дуңма чеввэнде ол бижимелди бистин кижи бүрүзү шимээн чокка номчаан. Өске чуртка, оон черинге мөнгези-биле артып калган чаңгыс ада-чурттуглар ывыстың мырынай чаа акыдуңма чевээн көөрге, кударанчыын чүү дээр! Кижиниң чүрээ саргыыр, баары ажыыр. Ынчаарда борбак кара чүве боостаамны дуй чыдыпкан. Шуптувустуң байдалывыс бир дөмей, шак ындыг болган. Машинавыска дораан кээп олуруптувус.

Батальон командири (батком) Буньков биске чедип келгеш:

— Че, чүл, славяннар, чүнү бодап олур силер? Бичии када селгүүстеп албас силер бе — деп чугаалады.

— Селгүүстээрин-даа канчаар, дүрген чорупкан болзувусса, эш улуг лейтенант — деп, бистиң өмүнээвистен Шукурбек харыылады.

— Хөй машина-техника хамык көвүрүглерде сыныыпас кылдыр сыңмарлажып турып берди ышкажыл — деп, батком тайылбырлады.

— Кажан чоруп олурарга, хөглүг ышкаш боор чүведир, эш улуг лейтенант — деп, Володяның чугаазын батком чөпсүнүп кагды.

Висла хемни мүн-не арай боорда кежип алдывыс. Барыын чүкче углай хаптывыс. Бистиң оолдарның иштинден кым-даа ынчан чүве чугаалаваан, машина иштинге шимээн чокка муңгаргай чоруп олурдувус: Висла хемниң эриинде акы-дуңма чевээ кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилинден ыраваан. Дайын, өлүм деп чүвениң кончуун, коргунчуун чүү дээр боор! Чижээ, Геннадий Смирнов мырынай чоокта чаа-ла дириг, кадык-шыырак, омак-сергек турган. Ам кадагаты чурттуң девискээринде кара довурак адаанда чыдар! 1941 чылдың күзүнүнде Москва чоогунга тулчуушкуннарга ачам балыгланган, оон өлгени меңээ дыка-ла аар-берге болган. А өске кижилерниң хан-чинин, өлүмүн көөрге, база дыка-ла аар-берге, кээргенчиг, хомуданчыг боор чүве-дир...

...Кежээликтей апарган, харын чырык-имир безин чоокшулап келген. Эзим ындында ажытталчак черден ийи «мессерлер» кылыйтыр ужуп чоруп орлар. «Агаар!», агаар!» деп дүвүренчиг, суртенчиг медээ улай-улай дыналып-ла тур. Машинавыс доктаай бээр аразында, оон чолаачызы радиаторже суг кудуп турган чүве. Бир көөрүвүске, ол хенертен кээп ушту. Холундан салдынган кочалы ийлемикти куду каңгыртканындыр чуглуп бады барды. Эживисти дораан көдүрүп алгаш, силгип-ле тур бис: чүгле бажы халаңнаар. Саша алгыра берди:

— Бажын көрүңер, бажын!

«Мессерлерниң» бирээзинден пулемет-биле аткан ийи ок оон бажының ийи черден дорт өде берген болду. Лаңчыылар, автоматтар-биле кезек шериглер фашистиннің шүүргедекчи самолеттарын боолаан. Олар ланчыыларны, автоматтарны кайын тоор ийик, орукка чораан совет шериглерни пулеметтар-биле чула боолааш, дораан арлы бергеннер. Өлген болгаш балыгланган өске кижилер база бар. Уё-човуур, алгыкышкы кыпсынчыг-ла болду, чүү дээр боор.

Эживисти оруктан чайлаткаш, сигенниг шык кырыига салып кагдывыс.

— Карактарын беш көпеектер-биле шып кагза — деп, Саша аажок сагыш човап чугаалады.

Чолаачы эживис карактарын көрүп алган хевээр өлгенин ам-на эскерип кагдым. Оон карактарын салааларымбиле шимдирерин ораладштым, хоржок — дөмей-ле катап көрүп келир, артында чылыг. Топтап көрүп турарымга, оон карактарының чажы төктүп чыдыр, кээргенчиин чүү дээр! 1941 чылдың күзүнүнде Москва чоогунга немец эжелекчилерге удур тулчуушкуннар үезинде балыгланган, өлген ачам сагыжымга кирип келди. Ынчаарда ол база карактарын көрүп алган хевээр мөчээн. Ынчаарда ийи беш көпеектер-биле оон карактарын дуглап каан мен...

...Орукка «мессерлерге» шак ынчаар боолаткан соонда Висла хемниң ындынга, Завислянск азы офицерлериниң биргээр адаары Садомир плацдармга — бистиң шериглеривистиң ээлеп алганы хем ындының тепкииш девискээринге элээн саададывыс. Бир эвес ол плацдармны ээлеп алырынга киришкен болзумза, чүс-чүс, муң-муң бистиң дайынчыларывыстың, офицерлеривистиң төккен ханын, өлүмүн база көөр, уё-човуурун дыңнаар турган-дыр мен. Ында эзим кыдыында, иштинде, шөлдерде, дөңнерде, суурлар, хоорайлар чоогунда чеверлерни санап четпес бис! Бистиң чаңгыс ада-чурттугларывыстың чеверлери! Олар чүү дээш өлгеннерил? Хамыктың мурнунда кижи төрелгетениң өжээнниг дайзыны гитлержи фашизмни чылча шавар, чырык өртемчей кырынга тайбынны хандырар, амгы болгаш келир үениң салгалдарының аас-кежии, чаагай чуртталгазы дээш амы-тынындан чарылганнар. Ол дугайын амгы болгаш келир салгалдарның бүгү кижилери кажан-даа уттуп болбас ужурлуг!

Фашизмни чылча шавар, Европанын улустарын хостаар дээш кадыг-дошкун, чаннык ышкаш тулчуушкуннарга өлген совет маадырларын чеверлери чурт картазында кирген. Ол карта-чуруктарны майор Катонин, улуг лейтенант Буньков, бистиң взводувустун командири лейтенант Соколов суглар калгалап чордулар.

Орёл чурттуг болгаш дайын мурнунда башкылап турган, ам лейтенант Соколовту, оон байдалын чамдык кижилер чиктигзинер чүве. Чүге? Билбес мен Ынчалзажок лейтенант Соколов мээн сагыш-сеткилимге таржыр болгаш ону дыка хүндүлээр турдум.

— Бо эрги карта-чуруктар бисти дыка-ла будуулдуруп тур эвеспе — деп, Соколовтуң чеже-даа хомудап чугаалаанын дыңнаан мен.

Садомир тепкиижиниң девискээринге баштайгы хүннерде бистиң ажылывыстың байдалы элээн чиктиг болган. Бистерге, командылал черинин алыс планын тодаргай билбес солдаттарга чиктиг кылдыр билдинип турган-даа магат чок.

Бистиң дивизион разведказынын берген медээлери чигези-биле шуут-ла шын болур ужурлуг, — совет артиллерия ыңгыыр «катюшалар», артиллерия разведказынын берген медээлерин барымдаалап, фашистерни, оларнын туруштарын боолаар болгай. А бир эвес бистиң берген медээвис хензиг безин шын эвес болза, артиллерияның, «катюшаларның» аткан хөй санныг октары хилис баар ийик. Ол дугайын дивизионнуң бүгү дайынчылары кончуг эки билип турган.

(Уланчылыг. Эгезин № 75 «Шында»).

Алексей ДУГЕРЖАА очулдурган.

Рынок харылзааларынче бүрүн шилчиир дээн үе-чадада бир пенсионер кожазы бажының ээзи оол-биле ужуражы берген.

— Беш муң рубльден чедирем, ирей — деп, аныяк кижи дилээн.

— Менде чүгле үш муң рубль бар.

— Үш муң-даа болза, эккел. Менээ 2 муң рубль өрелиг болур сен — деп, оол турамык чугаалаан.

* * *

Бир арат ажыл-агыйынга эрткен чылын инектерни тарып боозадып турган. Мал эмчизи ажылын дооскаш, сумму төвүнче чоруур дээш машиназынга олурупкан. Хамык инектер орукту дуглай турупкан. Чайлаар кылдыр сигналдаарга (медээлээргe), инектер көңгүс тоовас болган. Автомобильдин соңга шилин ажыткаш, мал эмчизи кончуттунуп алгырган:

— Мелегей моовалар! Оруктан чайлаңар!

Бир шокар инек машинаның соңга дужунга чедип келгеш:

— Оода-ла чаңгыс катап ошкап кагза, кандыг ирги?— деп чугаалаан дижир.

* * *

Кара-бажының бир камеразынга ийи эр олурган. Бирээзи айтырган:

—Чүнүн уржуунда сени хоругдап кагды?

— Хээли алган сен дээр чүве-дир.

— Алганын шын бе?

— Алганым азы албааным эки билдинмес, а квитанция чок — ол ылап чүве. А сен чүү дээш мында моорлап келгениң ол?

— Хоорай чагыргазынын ажылдакчыларынын албаннаар черин септезин дээш мени келдиртип эккелген чүве. Көөрумге, ону септээр аргазы чок. Ынчангаш бузар херек дээн кижи мен.

* * *

Кезип эмнээр өрээлге ийи эмчи бир полковниктиң бажының сөөгүн чазып, мээзин уштуп алган турда, биче офицер кире маңнап келгеш:

— Эш полковник, силерге генерал-майор ат тывыскандыр! — деп дыңнаткан.

Полковник дораан турып келгеш, үне халаан. А эмчилер аажок алгырган:

— Оода-ла мээңнери ап алынар!

— Ону чоор чүвел!

* * *

Леонид Ильич Брежнев Кара далай кыдыынга бир катап чайын дыштанып турда, самолет-биле Карлсон чедип келген.

— Кым деп кижи боор силер?

— Карлсон-дур мен!

— Чүү ындыг Карлсон силер?

— Чүү деп чүңер боор, мээн хөй номнарымны номчуп, өөренип шаг болган силер.

— Карлсон... Карлсон. Ийе, ийе. Номчаан мен, өөренген мен. А силерниң өөнүүнер, соратнигиңер Энгельсон кайда ирги? — деп, Леонид Ильич сонуургап айтырган.

* * *

Ийи өөнүк бир эртен ужуражы берген. Иван эжинге чугаалаан:

— Дүүн кежээ каданынбиле аажок ошкажып турганыңны соңга өттүр сайгылгаан чырыынга көрдум, ха, ха!

—Ол чүн боор. Иван, ажыл аайы-биле эске хоорайга чеди хонгаш, бо эртен чаныр келдим.

Материалды Иргит АРГАН-ООЛ белеткээн.

Хостуг шакта

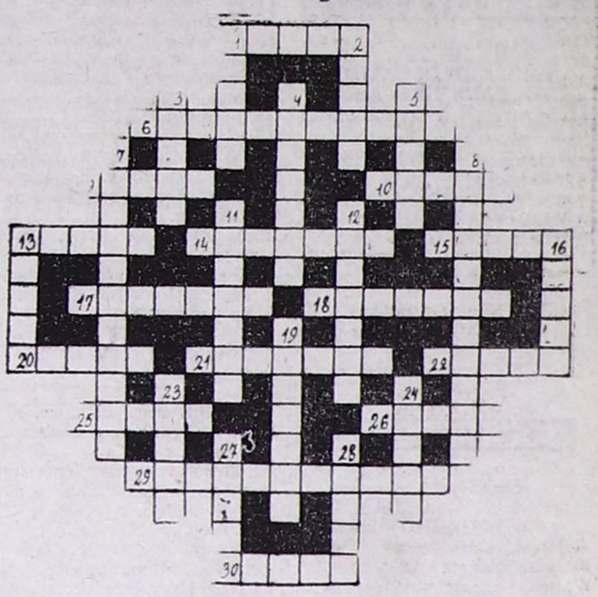

ДООРА ДУРГААР: 1. Төөгү тураскаалы, базырык. 6. Кенигсберг хоорайның ангы ады. 9. Тыва эр ат. 10. Сураглыг орус хирург, чогаалчы. 13. Өвүрде суур. 14. Шериг эрге. 15. Торгу азы пөс дилиндек. 17. Тес-Хемде суур. 18. Тыва чурттуг орус чогаалчы. 20. Ак чем. 21. Херээжен бурган. 22. Дүктен сыраан чадыг. 25. Парлалга жанры. 26. Орус эртемден, радио чогаадык чызы. 29. Чаа ёзу-тургузуг дээш идепкейлиг суртаалчы, демиселчи. 30. Кырган-ачаның адазы

УЗУН ДУРГААР: 1. Сарыг шажын ажылдакчызының албан-дужаалы. 2. Даглар баштарында кезээде эривес доштар. 3. Чарган ыяш артынчызы, чээрген, тен. 4. Шыдыраага Тыванын каш дакпыр чемпиону. 5. Албан-дужаал эдилекчизи. 7. Национал солуннарга ыяап турар мергежил. 8. Тыва эки турачы эскадроннуң дайынчы белеткелин шылгаан генерал. 11. Бир харлыг сыын. 12. Солунга частырыг дугайында дыннадыг. 13. Челе докпаа, дээк. 16. Ажыглаттынмайн чыдар андарган кур чер. 19. Кеш аарыы, оюлган. 23. Бахча чүнүү. 24. «Аъдым демир, болум —демир, кымчым ёкта дүшпес-ла мен» деп тывызыгка харыы. 27. Быжыг, бедик х[illegible] камгалал оран-сава, орду. 22. Тыва төрел белүк.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

(Июнь 20-ден 26-га чедир)

ПОНЕДЕЛЬНИК

ИЮНЬ 20
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.25 Сайгарлыкчы.
15.55 Ажыл-иш дугайында медээлер.
16.10 Футбол. Делегей чемпионады. Бельгия биле Марокконун шилиндек командалары ойнаар. 2-ги тайм.
17.00 Кижи бүрүзү сылдыстыг.
17.40 МИР.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.25 Греция: «Ынчаар чурттап болур-дур».
19.00 «Хөлдүг шак».
19.25 «Черлик Роза». Телесериал.
19.55 Баштыңы.
20.40 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.30 Манаашкын. П. И. Чайковский аттыг X делегей конкурузунда.
21.50 Пресс-клуб.
23.10 Уран чүүлдерниң дүлгүүру.
23.45 Политиктиг альбом.
00.05 — 00.25 МЕДЭЭЛЕР.
ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Автомиг.
8.25 Негеттинип тур... негеттинип тур...
8.35 Формула-730.
9.05 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.35 Эй-би-си-ниң медээлери.
10.05 Футбол талазы-биле делегей чемпионады. Норвегия — Мексика.
12.05 Телесолун.
12.10 — 12.30 Тараачыннар айтырыы.
16.00 МЕДЭЭЛЕР.
16.20 Камгалал-911.
«ТЫВА» канал
17.15 МЕДЭЭЛЕР.
17.25 Сукпактың уран чүүл школазының концерти.
18.05 Ургларга фильм. «Тиилеттирбес даңгына Шира». 1-ги кезээ.
18.50 Россия Федерациязының Президентизи Б. Н. Ельцинниң Тыва Республикага чедип келгениниң дугайында информастыг үндүрүлге.
19.30 МЕДЭЭЛЕР.
19.40 Чарлалдар.
«РОССИЯ» канал
19.45 Футбол талазы-биле делегей чемпионады. Камерун — Швеция.
21.40 Ретушь чокка.
22.30 МЕДЭЭЛЕР.
22.50 Сылдыстар чугаалап турлар.
22.55 Спортчу карусель.
23.00 Экспотөп көргүзер.
23.10 Россралдыг колонналарда музей.
23.40 — 00.10 Хуузунда коллекция. «Кара. Ак. Өңнүг».
ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
17.15 Ургларга дамчыдылга.
17.30 Россияда бизнес.
18.00 «Эмчи чаладыңар бе?»
18.15 Хүннүн-не байырлал.
18.25 Ретро-шлягер. Ю. Визбор.
19.00 МЕДЭЭЛЕР.
19.25 — 19.45 «Ваучерниң аян-чоруу».

ВТОРНИК

ИЮНЬ 21
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
6.00 МЕДЭЭЛЕР.
6.35 Эртенги сула шимчээшкиннер.
6.50 ЭРТЕН.
9.05 Шимчевес өнчү рыногунуң дугайында допчулал.
9.20 «Черлик Роза». Телесериал.
10.10 Футбол. Делегей чемпионады. Бразилия биле Россияның шилиндек командалары ойнаар.
11.50 Пресс-экспресс.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.10 — 13.15 Чүү? Каяа? Кажан?
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.25 Сайгарлыкчы.
16.00 Херек.
16.10 «Том Сойерниң ужуралдары». Мультсериал.
16.40 Бистерниң аравыска, бичии уруглар аразынга...
17.00 Рок-урок.
17.40 Планета. Француз социалистер: «Чедиишкиннер болгаш частырыглар».
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.25 База катап хуужудулга дугайында.
18.35 Технодром.
18.45 Айтырыг демдээ.
19.00 «Хөлдүг шак».
19.25 «Черлик Роза». Телесериал.
19.55 Тема.
20.40 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.30 Баштайгы холдардан.
21.40 «Виктория». Солдат ырылар фестивалы.
22.55 Авто-шоу.
23.10 «Улуг футболдуң маңы».
23.25 Пресс-экспресс.
23.35 — 01.55 Футбол. Делегей чемпионады. Бразилия биле Россияның шилиндек командалары ойнаар. Чапсарда (00.35) — МЕДЭЭЛЕР.
ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Тодаргайы-биле.
8.30 Автомиг.
8.35 Негеттинип тур... негеттинип тур...
8.45 Формула-730.
9.15 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.45 Эй-би-си-ниң медээлери.
10.15 Боду бодунга режиссер.
10.45 Силерниң эргенер.
11.00 — 11.45 Экзотика.
16.00 МЕДЭЭЛЕР.
16.20 Мульти-пульти. «Ромка. Фомка болгаш Артос».
16.50 Ургларга дамчыдылга.
17.05 Телесолун.
17.10 «Шура угбаяаны камнаңар». Барымдаалыг фильм.
«ТЫВА» канал
17.40 МЕДЭЭЛЕР.
17.50 Ургларга фильм. «Тиилеттирбес даңгына Шира». 2-ги кезээ.
19.00 «Далай-лама Москвада».
19.10 «Сүзүглел».
19.25 МЕДЭЭЛЕР.
19.35 Чарлалдар.
«РОССИЯ» канал
19.40 «Санта-Барбара». Телесериал. 33-кү сериязы.
20.30 Спортчу карусель.
20.35 Футбол талазы-биле делегей чемпионады. Голландия — Саудов Аравия.
22.30 МЕДЭЭЛЕР.
22.50 Сылдыстар чугаалап турлар.
22.55 Мастер. «Артемов Реквием». 2-ги кезээ. «Төнмес уйгу».
23.45 Криминалдыг дыннадыглар экраны.
23.55 Чаа иллюзион. В. Набоковтуң шүлүктери.
00.25 — 00.55 «Россияның конга үннери».
ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
17.40 Чаа шугум. (Уфа, Пятигорск).
18.25 М—трест.
18.40 Хүннүн-не байырлал.
19.00 МЕДЭЭЛЕР:
19.25—19.40 Ye-чадалар.

СРЕДА

ИЮНЬ 22
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
Ада-чурт камгалакчыларының дугайында сактыышкын хүнү
6.00 МЕДЭЭЛЕР.
6.35 Эртенги сула шимчээшкиннер.
6.50 ЭРТЕН.
9.05 Шимчевес хөренги рыногунуң дугайында допчулал.
9.20 «Тевеге апельсин чүге херегил?». Мультфильм.
9.40 «Черлик Роза».
10.00 Пресс-экспресс.
10.10 Футбол. Делегей чемпионады. Германия биле Испанияның шилиндек командалары ойнаар. 2-ги тайм.
11.10 «Чедиги дээр».
* * *
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15—13.55 Футбол. Делегей чемпионады. Нигерия биле Болгарияның шилиндек командалары ойнаар.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.25 Сайгарлыкчы.
16.00 Ажыл-иш дугайында медээлер.
16.10 Сакты-дыр сен бе, эш...
16.55 Силерге хоочуннар. Концерт.
17.10 «Ужуп чоруур бажын». Мультсериал. 38-ки сериязы.
17.40 МИР.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.25 Миниатюра.
18.45 Өнчү ээзиниң эге билиглери.
18.55 «Хөлдүг шак».
19.25 «Черлик Роза». Телесериал.
19.55 «Мээң чоок, фронтучу артистерим»...
20.40 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.30 Монолог.
21.40 Тиилегениң 50 чылынга. «Дириглерни кыйгырып тур мен»... Уран-чечен фильм. «Солдаттар».
23.40 Манаашкын. П. И. Чайковский аттыг X делегей фестивалында.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.25 Пресс-экспресс.
00.35 — 02.35 Футбол. Делегей чемпионады. Германия биле Испанияның шилиндек командалары ойнаар. Чапсарда (01.35) — «Улуг футболдуң маңы».
ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
8.00 МЕДЭЭЛЕР
8.20 Автомиг.
8.25 Негеттинип тур... негеттинип тур...
8.35 Формула-730.
9.05 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.35 Эй-би-си-ниң медээлери.
10.05 «Санта-Барбара». Телесериал. 333-кү сериязы.
11.00 Тараачыннар айтырыы.
11.20 Телесолун.
11.25 — 13.25 Футбол талазы-биле делегей чемпионады. Аргентина — Греция. (Чапсарда «Тодаргайы-биле», реклама).
* * *
16.00 МЕДЭЭЛЕР.
16.20 Ургларга дамчыдылга.
16.35 «Бир чуруктуң төөгүзү». (Телеочерк).
16.45 «Ыраккы Чөөн чүк».
«ТЫВА» канал
17.30 МЕДЭЭЛЕР.
17.40 Ургларга фильм. «Тиилеттирбес даңгына Шира». III кезээ.
17.55 Тываның хереглекчилер ниитилелинин 70 чылынга. «Тес-Хем кожуунунуң ниитилелинде».
18.15 Ч. Ондар—«Бышпаан хан». Шии.
19.25 МЕДЭЭЛЕР.
19.35 Чарлалдар.
«РОССИЯ» канал
19.40 «Санта-Барбара». Телесериал. 334-кү сериязы.
20.30 Кинофестиваль; Тиилелге хүнү. «Июнь 22, 1941». «Ада-чурттуң Улуг дайыны» деп бөлүктен барымдаалыг фильм.
21.35 Политиктиг олимпиде.
22.30 МЕДЭЭЛЕР.
22.50 Сылдыстар чугаалап турлар.
23.00 Спортчу карусель.
23.05 Телеэкранга баштайгы көргүзүг. «Разведчиктиң амыдыралындан билдинмес арыннар». Уран-чечен фильм.
00.35 Россияның телетеатры. В. Астафьев. «Россияның ортузунга чааскаан». Баштайгы көргүзүг.
01.10 — 02.15 Сылдыстар чаашкыны.
ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
17.30 «Делегейниң херээженнери». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17-ги сериязы (АКШ).
18.00 Хүннүн-не байырлал.
18.10 Л—клуб.
19.00 МЕДЭЭЛЕР.
19.25 — 19.40 Фильмниң баштайгы көргүзүү.

ЧЕТВЕРГ

ИЮНЬ 23
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
6.00 МЕДЭЭЛЕР.
6.35 Эртенги сула шимчээшкиннер.
6.50 ЭРТЕН.
9.05 Шимчевес хөренги рыногунуң дугайында допчулал.
9.20 Көр, дыңна...
9.40 «Черлик Роза». Телесериал.
10.05 Дириг амытаннар аймаа.
10.40 «Чурук. Ваня чоруп орган». Мультфильм.
10.50 Теннис. Уимблдон турнир.
11.50 Пресс-экспресс.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.10 — 13.00 «Дживс болгаш Вустер». Телесериал.
* * *
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.25 Сайгарлыкчы.
15.55 Чедиишкинни канчаар чедип алырыл.
16.10 «Ында кымыл?» Уран-чечен фильм.
16.30 Джэм.
17.00 «...Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга.
17.40 Чажыды-биле. Каспий— беш күрүнениң ниити эрии.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.25 «Та бүзүре, та бүзүреве». Мультфильм.
18.45 СБ-ниң тывызыы.
19.00 «Хөлдүг шак».
19.25 «Черлик Роза». Телесериал.
19.55 «Ак дойду» клуб.
20.40 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.30 «Пекининң сарыг баштыг кижизи». Уран-чечен фильм.
23.10 Пресс-экспресс.
23.25 «Чад хөлдүң ындында талыгырда». Телефильм.
23.35—01.55 Футбол. Делегей чемпионады. Румыния биле Швейцарияның шилиндек командалары ойнаар. Чапсарда (00.35) — МЕДЭЭЛЕР.
ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Тодаргайы-биле.
8.30 Автомиг.
8.35 Негеттинип тур... негеттинип тур...
8.45 Формула-730.
9.15 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.45 Эй-би-си-ниң медээлери.
10.15 «Санта-Барбара». Телесериал. 334-кү сериязы.
11.05 Алдыгы миннииишкин.
11.35 — 11.45 Видеопоэзия. Анна Ахматова.
* * *
16.00 МЕДЭЭЛЕР.
16.20 «Кенгуру».
16.50 Ургларга дамчыдылга.
17.05 Видеопоэзия. Анна Ахматова.
«ТЫВА» канал
17.15 МЕДЭЭЛЕР.
17.25 Ургларга фильм. «Алиса хуулгаазыннар чуртунда».
18.15 «Чүгле херээженнерге өвес».
19.05 МЕДЭЭЛЕР.
19.15 Хөгжүмнүг байыр.
20.05 Чарлалдар.
«РОССИЯ» канал
20.10 «Санта-Барбара». Телесериал. 335-ки сериязы.
21.00 Эки амыдырал дугайында беш минута.
21.10 Спортчу карусель.
21.15 Бодунуң оюну.
21.45 Хроно. Авто. болгаш мотоспорт.
22.15 Криминалдыг дыннадыглар экраны.
22.30 МЕДЭЭЛЕР.
22.50 Сылдыстар чугаалап турлар.
22.55 Футбол талазы-биле делегей чемпионады. АКШ —Колумбия.
00.45 — 01.40 «Околесица». кабареге кежээ.
ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
17.15 «Национал политика хрониказы».
18.00 Ээзи.
18.30 Хүннүн-не байырлал.
18.40 «Чаңчыл апарган ажылхерек».
19.00 МЕДЭЭЛЕР.
19.25 — 20.10 Хүннүң ажылхерактери.

ПЯТНИЦА

ИЮНЬ 24
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
6.00 МЕДЭЭЛЕР.
6.35 Эртенги сула шимчээшкиннер.
6.50 ЭРТЕН.
9.05 Чаа старт.
9.20 «Сааскан».
9.40 «Горячев болгаш өскелер-даа». Телесериал. 31-ги сериязы.
10.10 Бодунга бодун дузала.
10.40 «Амданныг репа». Мультфильм.
10.50 Теннис. Уимблдон турнир.
11.50 Пресс-экспресс.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.10 — 13.00 «Дживс болгаш Вустер». Телесериал.
* * *
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.25 Сайгарлыкчы.
15.55 Бизнес-класс.
16.10 Ургларга фильм. «Дескелчоктун үүлгедиглери».
17.20 «Халыпта диспей». Мультфильм.
17.30 Чажыды-биле. Россия — Украина: «Чөпшээрежилгеже орук».
17.50 Өнчү ээзиниң эге билиглери.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.25 Кижи болгаш хоойлу.
19.00 Неделяның чаңгызы.
19.20 «Горячев болгаш өскелер-даа». Телесериал. 31-ги сериязы.
19.50 Хуулгаазыннар шөлү.
20.40 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.30 Неделяның кижизи.
21.50 Детективтер клувунга. «Ден Огаст». Уран-чечен фильм. 8-ки фильм.
22.50 «Үзел». А. Любимов чугаалаар.
23.40 Манаашкын. П. И. Чайковский аттыг X делегей конкурузунда.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.20 Футбол. Делегей чемпионады. Италия биле Норвегияның шилиндек командалары ойнаар. Чапсарда, (01.20) — «Улуг футболдуң маңы».
02.35—02.45 Пресс-экспресс.
ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Тодаргайы-биле.
8.30 Автомиг.
8.35 Негеттинип тур... негеттинип тур... Ажылче чалалга.
8.45 Формула-730.
9.15 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.35 Эй-би-си-ниң медээлери.
10.05 «Санта-Барбара». Телесериал. 333-кү сериязы.
11.00 Тараачыннар айтырыы.
11.20 Телесолун.
11.25 — 13.25 Футбол талазы-биле делегей чемпионады. Бельгия — Голландия.
13.20 Дириг амытаннар аймаа.
16.15 Орус армияның ырылары.
16.45 Диснейниң хуулгаазыннары. «Гуфи болгаш Шира». Барымдаалыг фильм.
«ТЫВА» канал
17.40 МЕДЭЭЛЕР.
17.50 Ургларга фильм. «Тиилеттирбес даңгына Шира». 2-ги кезээ.
19.00 «Далай-лама Москвада».
19.10 «Сүзүглел».
19.25 МЕДЭЭЛЕР.
19.35 Чарлалдар.
«РОССИЯ» канал
19.40 «Санта-Барбара». Телесериал. 33-кү сериязы.
20.30 Спортчу карусель.
20.35 Футбол талазы-биле делегей чемпионады. Голландия —Саудов Аравия.
22.30 МЕДЭЭЛЕР.
22.50 Сылдыстар чугаалап турлар.
22.55 Спортчу карусель.
23.40 — 00.10 Хуузунда коллекция. «Кара. Ак. Өңнүг».
ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
17.15 Ургларга дамчыдылга.
17.30 Россияда бизнес.
18.00 «Эмчи чаладыңар бе?»
18.15 Хүннүн-не байырлал.
18.25 Ретро-шлягер. Ю. Визбор.
19.00 МЕДЭЭЛЕР.
19.25 — 19.45 «Ваучерниң аян-чоруу».

СУББОТА

ИЮНЬ 25
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
6.35 Эртенги сула шимчээшкиннер.
6.50 Ажылгыр кижиниң суббота эртени.
7.20 МЕДЭЭЛЕР.
7.55 Моторлар аймаа.
8.25 Лама сөзү.
8.40 «Марафон-15» — чаштарга.
9.10 МИР.
10.35 Эртенги почта.
11.05 Мен — херээжен кижи мен.
11.35 Культурада чаа үүлдер.
11.45 Амданнаныышкын.
12.00 Барымдаалыг фильм.
13.00 Футбол. Делегей чемпионады. Бразилия биле Камерунуң шилиндек командалары ойнаар.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Айтырыг демдээ.
15.25 Дайынның, күш-ажылдың болгаш чаш назынның инвалидтеринге дамчыдылга.
15.55 ХКД-ниң энергетиктиг системазы.
16.20 «Эрги шөлдүң чажыды». Көреяга дайын. 2-ги кезээ.
17.00 «Кэтвизл». Ургларга уран-чечен сериал. 3-кү сериязы.
17.30 Орус бурган чуруктарының Лондонда делгелгези.
18.15 Дириг амытаннар аймаа.
18.55 Чедир болгаш соонда...
19.45 «Коламбия Пикчерс» «Бьюаленд» деп телесериалды көргүзер. 1-ги сериязы.
20.40 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 Медээлер.
21.30 «Комиссар». Телесериал. 3-кү сериязы.
22.30 Баштайгы көрүштен ынакшыл.
21.10 Улуг театр. Хүннер болгаш кежээлер.
23.55 Пресс-экспресс.
00.05 «Хөлчок көк сегел салы». Улуг кижилерге мультфильм.
00.30 Теннис. Уимблдон турнир.
01.10 «Х» программа.
01.25 — 02.25 Футбол. Делегей чемпионады. Саудов Аравияның болгаш Марокконуң шилиндек командалары ойнаар. 2-ги тайм.
ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Автомиг.
8.25 «Чарлаарын чөпшээреп көрүңер».
8.55 «Парламент неделязы».
9.25 Футбол талазы-биле делегей чемпионады. Мексика — Ирландия. (Чапсарда: «Тодаргайы-биле»).
11.25 Тайбың болгаш дайын.
11.55 Эки-ле чурттап турардыр сен.
12.10 Көзер кадыны.
12.40 Тараачыннар айтырыы.
13.00 МЕДЭЭЛЕР.
13.20 «Хуулгаазын аптаражыгаш».
13.30 «Силерниң дүжүнергедаа кирбээн». Уран-чечен фильм.
15.00 Дедир адрес.
15.45 «Чаартынып турар Россия». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 7-ги сериязы.
16.40 Кызыгаар чок футбол.
17.35 «Американың сылдысоон командазы». «Кара плащ».
17.45 Чажыртыныглар.
18.25 Хүннүн-не байырлал.
18.35 Киномарафон. «Элиа Казан. аутсайдер». Барымдаалыг фильм.
19.50 Спортчу карусель
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.20 Сылдыстар чугаалап турлар.
20.30 Киномарафон. «Ойнаар-кыс». Уран-чечен фильм.
22.55 Ксюшада.
23.30 — 01.30 Футбол талазы-биле делегей чемпионады. Аргентина — Нигерия.

ВОСКРЕСЕНЬЕ

ИЮНЬ 26
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
7.10 Эртенги сула шимчээшкиннер.
7.20 Чедиишкиннер дугайында медээлер.
8.00 Сагыш-сеткил көдүрериниң шагы.
9.00 «Марафон-15».
9.30 Эртен эрте.
10.00 Полигон.
10.30 «Спортлото».
10.45 Амдыызында дөгерези бажында.
11.15 Эртенги сылдыс.
12.05 Теннис. Уимблдон турнир.
12.45 «Улуг кижилерге контроль ажыл». Телесериал. 4-кү фильм.
13.30 Орус сагыш-сеткил.
14.00 «Пиф болгаш Геркулес». Мультсериал.
14.10 «Кустонун командазының суг алаанга аян-чоруу».
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 МИР.
15.55 Ус-тывыштын дириг ыяжы.
16.00 Америка М. Таратутанын көргени-биле.
16.30 Шпаргалка.
16.35 Эфирде музыка.
17.20 Аян-чорукчулар клуву.
18.10 «Феликс диспей», «Буктар хайган ёзулуг анчылар». Мультфильмнер.
19.00 МЕДЭЭЛЕР.
19.20 Манаашкын. П. И. Чайковский аттыг X делегей конкурузунда.
19.40 Бомонд.
19.55 Алдын шлягер.
20.35 Чүү? Каяа? Кажан?
22.00 УЛУГ-ХҮН.
22.50 «Ыржым өрээл». Уран-чечен фильм.
23.25 Амгы үеде. Шажын-чудулге программазы.
00.05 МЕДЭЭЛЕР.
00.25 — 02.25 Футбол. Делегей чемпионады. Болгарияның болгаш Грециянын шилиндек командалары ойнаар. Чапсарда (01.20) — «Улуг футболдун маңы».
ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Автомиг.
8.25 «Дөгерези сээн ургларын-дыр». Барымдаалыг фильм.
8.55 «Баштайгы дубль», «Соник — супер-чараа-чечен».
9.25 Эртенгиниң мендизибиле, Европа.
9.55 Аты-баты...
10.25 НБА-ның дээре оюнары.
11.25 «Де-факто». Делегей программазы.
11.55 «Өшкен сылдыс бе?».
12.25 Алды сотка.
12.45 «Кезип болбас...»
13.00 МЕДЭЭЛЕР.
13.20 Футбол талазы-биле делегей чемпионады. Бельгия — Голландия.
15.20 Дириг амытаннар аймаа.
16.15 Орус армияның ырылары.
16.45 Диснейниң хуулгаазыннары. «Гуфи болгаш Шира».
18.05 Чаштарның чугаалары.
18.35 Хүннүн-не байырлал.
18.45 «Кым-даа уттундурбаан».
18.55 Аншлаг К°.
19.50 Спортчу карусель.
20.00. МЕДЭЭЛЕР.
20.20 Сылдыстар чугаалап турлар.
20.30 Футбол талазы-биле делегей чемпионады. Швеция — Россия.
22.25 Мастерниң фильмотеказындан. Режиссер И. Хейфиц. «Багай-даа болза, эки кижи». Уран-чечен фильм.
00.00 «А» программа.
01.00 — 02.00 Кежээки салон.

Өвүр кожуунуң бүгү эмчилеринге, эмнелге ажылдакчыларынга оларның профессионал байырлалы-биле холбаштыр изиг байырны чедирип, амыр-дыш чок, буянныг ажылынга чедишкиннерни, ал-боттарынга, өг-бүлелеринге аас-кежиин, кан дег кадыкшылды, өөрүшкү-маннайны күзедивис!

Өвүр кожуун чагыргазы.

Хүндүлүг Светлана Семеновна! Силерге болгаш силернин удуртуп турарыңар диагностика салбырының бүгү кадыннарынга профессионал байырлал — Эмнелге ажылдакчыларының хүнү-биле холбаштыр изиг байырны чедирип тур бис!

Силериниң могаг-шылаг чок болгаш бедик мергежилдиг ажыл-ижиңерге чедишкиннерни, амыдырал-чуртталганарга аас-кежиин, кан дег быжыг кадыкшылды күзедивис!

Кара-Салдарның өг-бүлези.
Кызыл хоорай.

ЧАРЛАЛДАР

ТОДАРГАЙ СОРУЛГАЛЫГ ӨӨРЕДИЛГЕ

Чурттуң дээди (эмнелге) өөредилге черлеринге тодаргай сорулга-биле дараазында институттарга өөренирин күзээннерни Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы чалап турар:

1. Россияның Күрүнеин эмчи университеди, Москва хоорай;
2. Санкт-Петербургтуң эмчи институду;
3. Красноярскиниң эмчи институду;
4. Иркутскиниң эмчи институду;
5. Кемеровонуң эмчи институду;
6. Алтайның эмчи институду, Барнаул хоорай;
7. Сибирьнин Күрүнеин университеди, Томск хоорай;
8. Новосибирскиниң эмчи институду.

Новосибирскиге өөренирлер Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының бижин-биле чоруур.

Беседа-чугаалажыышкынны эки эрткен бүгү аныяктарны Москванын болгаш Санкт-Петербургтуң институттарынче чорудар.

Новосибирскиден аңгыда өске бүгү институттарга киреринин шылгалдаларын Кызыл хоорайга дужаар. Киреринин шылгалдаларын 1994 чылдың июль 4-тен 10-га чедир дужаары баш бурунгаар көрдүнүп турар. Киреринин ол шылгалдаларының дужаар тодаргай хүннерин, үезин, болур черлерин кажан документилерни дужаап берип турган у-де билип ап болур.

Документилерни Кадык камгалал яамызының кадрлар килдизи хүлээп алыр. Адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажын № 10, хүлээп алыр үези 1994 чылдың июнь 30-ге чедир.

Дужаар ужурлуг документилери:
— билиниин дугайында документинин хоолгазы азы боду;
— № 089/У майык ёзугаар эмчи шынзылгазы;
— 3х4 хемчээлдиг 6 фото-чурук;
— күш-ажыл дептериниң ушта бижилге (ажыл стажтыларга);
— паспорт.

Ортумак школаны алдын болгаш мөңгүн медальдарлыг, эмчи азы аптека училищелерин кончуг эки демдектиг доосканнар чүгле шилип алган тускай эртеминин аайы-биле чаңгыс шылгалда (киреринин) дужаар.

Киреринин шылгалдаларын эки демдектерлиг дужааган дараазында кижилерни конкурстан дашкаар хүлээп алыр: шериг албанын эрттиргеш, курлавырже шилчиттиргеннер, Чазактын доктаатканы чиигелде алыр эрге дугайында херечилелдиг кижилер, шуут өскүс артканнар, ада-иезинден чарылганнар.

Белеткел кылдыр төлевирлиг лекциялар бо чылдын июнь 28-тен июль 1-ге чедир Кызылдын эмчи училищезинге болур.

АК-ТУРУГ ХҮРЭЭЗИН ТУДАРЫНГА

Чаа-Хөл кожуунунуң болгаш Ак-Туругнуң суму чатыргалары улуг орук белдиринде Ак-Туругга хүрээ тударынга акша-хөренги чыыр сорулгалыг ачы-дуза марафонун 1994 чыллын июнь 24-те эрттирерин шинтпирлээн.

Июнь 24-түн 10 шакта уткуп алыышкын эгелээр. Ол марафонга чүгле Ак-Туругнуң эвес, бүгү Чаа-Хөл кожуунун чурттакчыларын болгаш бүгү Тываның чонун чалап турар.

Келген бүгү аалчыларга сонуургалыры-биле июнь 25-те шилиндек 64 мөгениң ачыр-дачыр хүрежи болур. Аът чарыжын база организастаар. Шанналдары:
— шүүлген мөгениң шанналы — аът;
— ийилен сеске чедир —акша шанналдары;
— эрткен аттын — 200 мун рубль;
— 2-ден алдыгы черге чедир — өртектиг белектер.

Хүрээ тударынга дузалаарын күзээннер акшазын администрацияның тускай № 142510 агар санынче шилчилерин дилеп турар.

САДЫП АЛЫРЫН СҮМЕЛЕП ТУР

Бүгү-россияның караажылдап кедер костюмнер-четпестер ниитилелинин Кы-ни, халаттарны, чиик хептерзыл хоорайда өөредилге-бу-ни, идиктерни, кургаг сутты дүрүлгези матрацтарны, хө-садып турар. Ол чүүлдерни веннинг чоорганнарны, ажыл-садып алырын күзээннер-биле кедер хол-хаптарын-ле санажылганы кандыг-даа орунунун ак-чоорганнарынарга-биле кылын болур.

Өөредилге-бүдүрүлге черинин адрези: Кызыл хоорай, Складская кудумчу, бажын № 5. **Харылзажыр телефону 2-11-04.**

УЖУРАЖЫЛГАЖЕ

Тес-Хем кожуунда Берт-Даг школазын **1974 чылда** дооскан **чаңгыс классчыларны** болгаш анаа ажылдап турган **башкыларны** бо чылдың **июль 1-де 14 шакта** школага ужуражыышкынга келиринче чалап тур.

Оргкомитет.

Кызылдың башкы институдунун тыва, орус дыл болгаш литература факультедин 1974 чылда доосканнарны бо чылдың **июль 1-де 12 шакта** институттуң улуг корпузунга чыгырын чарлап тур.

ЭМНЕДИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Арага ишпес чоруктун болгаш кадыкшылдың республика чөвүлели арага аарыындан болгаш таакпылаашкындан эмнедирин күзээн кижилерни эмнээрин **1994 чылдың июль 8, 9, 10 хүннеринде** Кызыл хоорайга организастаар.

А. Довженко аттыг Буянныг фондунун президентизи эмчи-психиатр, нарколог профессор **Олег Васильевич Новиков,** Арага ишпес чоруктун болгаш кадыкшылдың Бүгү-россия ниитилелинин кадыкшылга төвүнүн удуртукчузу **Эдуард Петрович Кичаев** олар эмнээшкинни чорудар.

Эмнээшкин кылыр чер — **Улусчу чогаадылга төвүнүн бажыңы** (ону моон мурнунда Политиктиг чырыдыышкын бажыңы деп адап турган).

Эмнээшкиниң эгелээри — эртенгинин 8 шак.

Тайылбыр алыры-биле ажылгаар **телефоннар** 3-55-87 — эртенгинин 9 шактан 14 шакка чедир, **6-17-59** — кежээкинин 18 шактан соңгаар.

Ресчөвүлел.

Тыва Республиканың Дээди судунун даргазы Анай-оол Дыытпаевич Ховалыгның дүнмазы
Хеймер-оол Дыытпаевич ХОВАЛЫГНЫН, оон кадайының мөчээни-биле холбаштыр Тыва Республиканың Дээди судунун болгаш Юстиция яамызының коллективтери А. Д. Ховалыгга ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Кызыл хоорай. Красноармейская кудумчузу 100. Индекс 667000.

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505.

Тургузукчулары ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫ, ЧАЗАА болгаш ХОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнун оралакчызы) А. Б. Монгуш М. Д. Оюн (карыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнун оралакчызы) Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер—3-34-26; кол редакторнун оралакчылары — 3-33-91; — 3-34-17; карыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; улетпур — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура улусөөрелилгези болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; өчүлга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия — 3-37-11

Солун Россия Федерациязының Парлалга комитединин чанында парлалганын, медээлерниң хостут чоруун камгалаар галазы-биле Тыва Республикада хайгаарал чеинге бурутке ттинген
Бурутке ттинген дугаары — 1-00007
Солуннарда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туруму-биле дүүшпейн барып болур. Айтыттынган фактылары саннары болгаш өске-даа ынналдыглары дээш авторлар боттары карыысалгалыг.

Тыва Республиканын Парлалга болгаш информация галазы-биле куруне комитединин типографиязы Кызыл, Петинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы — 21,770. Индекс 54240. Чагыг № 36 — 158.